

Maharashtra State Commission For Women
NATIONAL CONFERENCE ON POCSO ACT

AURANGABAD
11th December, 2018

वर्ष : १ अंक : १२

साद

डिसेंबर २०१८

विचारमंथन 'पोक्सो'वर

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई

अध्यक्षा

विजया रहाटकर

सदस्य

नीता राजेंद्र ठाकरे

सदस्य

गयाताई शिवाजीराव कराड

सदस्य

देवयानी ठाकरे

सदस्य

विंदा कीर्तीकर

सदस्य

अॅड. आशा लांडगे

पदसिद्ध सदस्य

दत्ता पडसलगीकर
पोलीस महासंचालक

सदस्य सचिव

डॉ. मंजूषा सुभाष मोळवणे

// स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा //

साद

मुख्य संपादक
विजया रहाटकर

कार्यकारी संपादक
डॉ. मंजूषा मोळवणे

सहायक संपादक
कपालिनी सिनकर

प्रकाशक

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग
पोटमाळा, गृहनिर्माण भवन
कलानगर, वांद्रे (पूर्व), मुंबई-५१
फोन : ०२२-२६५९०८७८

मुद्रक

आशुतोष प्रेस, ए२/२६४,
शाह आणि नहार औद्योगिक वसाहत,
एस. जे. मार्ग, लोअर परळ, मुंबई-१३

वाचक संपर्क :

saad.mscw@gmail.com

आयोगाशी संपर्क :

mscwmahilaayog@gmail.com

www.mscw.org.in

www.vijayarahatkar.co.in

Maharashtra Rajya Mahila Ayog
(@mahascw)

@vijaya.rahatkar

@VijayaRahatkar

Tejaswini App

'सुहिता' हेलपलाइन
७४७७७२२४२४

स्वागत मूल्य : ₹ १०

वार्षिक स्वागत मूल्य : ₹ १००

// स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा //

वाचकांना
निवेदन

'साद' हे महिला आयोगाचे मुखपत्र असले तरी, येथे प्रसिद्ध झालेल्या प्रत्येक लेखांशी आयोग सहमतच असेल, असे नाही.

संपादकीय

फुले उमलू द्या

मुले ही देशाचे भविष्य असतात, असे आपण म्हणतो. हे विधान आपण कितपत गांभीर्याने घेतो, हे तपासण्याची वेळ आली आहे. मुलांच्या बाबतीत आपण खरेच गंभीर आहोत का? मुले भविष्य असतात, त्यांना जपले पाहिजे, ही जाणीव समाजातील तळागाळापर्यंत आहे का? कदाचित आपल्या मुलांची आपण काळजी घेतोही, पण इतरांची मुलेही देशाचे भविष्यच आहेत आणि त्यांचीही काळजी पण घेतली पाहिजे, ही सामाजिक जाणीव आपल्याला आहे का? हे सारे प्रश्न घेऊन महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाने औरंगाबादला ११ डिसेंबरला बाललैंगिक अत्याचार प्रतिबंधक कायद्याविषयी (पोस्को) एका राष्ट्रीय परिषदेचे आयोजन केले होते.

महाराष्ट्रात ५३ टक्के मुले लैंगिक अत्याचारांना बळी पडतात. ही आकडेवारी भयावह आहेच, शिवाय आपल्याला अंतर्मुख करणारी आहे. 'मुले ही देवाघरची फुले,' हे वाक्यदेखील आपण फक्त सुविचारापुरते मर्यादित करून टाकले आहे, ते आचरणात आणण्यासाठी नाहीच, अशी टाम समजूत आपण करून घेतलेली दिसते. ही फुले उमलण्याआधीच त्यांच्यावर आघात केले जात आहेत. हे आघात मुलांच्या कोवळ्या मनावर कायमचे परिणाम करतात आणि ते पुढील आयुष्यातही कायम राहतात.

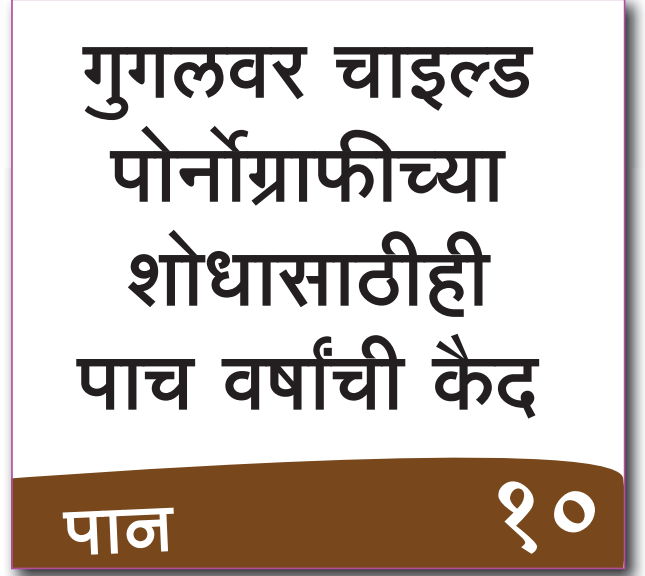
पोस्को कायद्यात सुधारणा झाली आहे. त्यात बारा वर्षाखालील मुलांवर लैंगिक अत्याचार केल्यास फाशीची तरतूद आहे, पण फक्त कटोर कायदे करून प्रश्न सुटणार नाहीत. त्यासाठी सामाजिक जाणिवेचा वाढविण्याची गरज आहे. मुले हसण्या-खेळण्यासाठी, बागडण्यासाठी, समृद्ध होण्यासाठी आहेत, याचे भान सर्वांनीच ठेवणे आवश्यक आहे. जग म्हणजे काय हे कळण्याआधीच त्यांना जगाचा इतका कटू अनुभव मिळू नये, यासाठी डोळ्यांत तेल घालून जागता पहारा ठेवणे आवश्यक आहे.

औरंगाबादच्या परिषदेत या अनुषंगाने चर्चा झाली. समाजात जनजागृती करण्यासाठी अशा परिषदा मोलाची भूमिका बजावतात. समाज म्हणून आपण इतके परिपक्व झाले पाहिजे की, अशा परिषदांचे काय पण पोक्सोसारख्या कायद्यांचीही आवश्यकता भासू नये. असा दिवस सुदिनच म्हणायचा.

V.Rahatkar

विजया रहाटकर, मुख्य संपादक आणि महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्षा

अंतरंग...

बालसुरक्षा आपलीच जबाबदारी

'पोक्सो, २०१२' कायद्यात सरकारने कठोर बदल केले. सुधारीत 'पोक्सो'च्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाने औरंगाबादेत ११ डिसेंबरला एक दिवसीय राष्ट्रीय परिषद आयोजित केली होती. 'पोक्सो' संबंधित देशभरातले सर्व घटक म्हणजे आजी-माजी न्यायाधीश, पोलीस यंत्रणा, सायबर तज्ञ, मनोविकार तज्ञ, स्वयंसेवी संस्था, केंद्र-राज्यातले सरकारी अधिकारी परिषदेला उपस्थित होते.

विजया रहाटकर, अध्यक्ष, राज्य महिला आयोग.

बालकांवरच्या लैंगिक अत्याचाराच्या बातम्या अलिकडच्या काळात सातत्यानं कानावर येतात. अक्षरशः अंगाचा थरकाप उडवणाऱ्या या घटना असतात. अगदी एक-दोन वर्षांपासून ते सतरा-अठरा वर्षांपर्यंतच्या बालकांना आपल्या विकारवासनांचे बळी बनवणारे नराधम आपल्याच समाजात अवतीभवती असतात हे वास्तव आहे. सर्वात भीषण काय तर ज्यांच्याशी ही बालकं आजोबा, मामा, काका, चुलत भाऊ-बहिण, सावत्र वडिल, आई-वडिलांच्या मित्र-मैत्रिणी किंवा अशाच इतर प्रेमाच्या-विश्वासाच्या नात्यांनी जोडलेली असतात तेच प्रौढ विकृत निघतात. हे विधान असत्य ठरलं असतं तर मला खूप समाधान वाटलं असतं. गेल्या काही वर्षांमधल्या राष्ट्रीय गुन्हे नोंद (नॅशनल क्राईम रेकॉर्ड) ब्युरोच्या अहवालानुसार बालकांवरील लैंगिक अत्याचारांच्या ८० ते ९० टक्के गुन्ह्यांमधले अपराधी हे पीडित बालकाच्या परिचयातले, पीडित बालकाला 'जात' असलेले आढळून आले आहेत. बाल लैंगिक अत्याचाराच्या बहुतांश प्रकरणांम

ध्ये, गुन्हेगारानं बालकाचा विश्वास संपादन केलेला असतो किंवा नात्याचा, प्रेमाचा, ओळखीचा दबाव त्या बालकांवर असतो. याचाच गैरफायदा घेत बालकांवर लैंगिक अत्याचार केले जातात. अर्थात अशाही घटना घडल्या आहेत, जिथं गुन्हेगार अगदीच अनोळखी किंवा परका असतो. पण अशा घटनांचं प्रमाण तुलनेनं फार कमी आहे. एखाद्या बागेतली, प्रवासात असताना किंवा सुनसान रस्त्यावरची परकी, अनोळखी व्यक्तीच बालकांवर अत्याचार करेल, ही बाल लैंगिक अत्याचारातली सर्वात मोठी गैरसमजूत आहे. उलट घर, शाळा, मैदान अशा नेहमीच्या परिचयाच्या ठिकाणीसुद्धा बालकांना सुरक्षित ठेवण्याची गरज तितकीच असते.

दुसरी लक्षात घेण्याची बाब म्हणजे प्रौढांनी बालकांवर अत्याचार करण्याच्या घटना या सर्वाधिक आहेतच; पण त्याचबरोबर अल्पवयीन म्हणजेच अठरा वर्षांच्या आतल्या मुला-मुलींनी त्यांच्या मित्र-मैत्रिणींवर किंवा नात्यातल्या बालकांवर अत्याचार केल्याचेही प्रकार घडतात. लैंगिक अत्याचार कोण करतो, यामुळं

त्याचं गांभिर्य कमी होत नाही. बालकांवर लैंगिक अत्याचार करणारे गुन्हेगार बहुतांशवेळा पुरुष असतात असं आढळतं. पण ते तसंच असतं असं मात्र अजिबात नाही. काही प्रकरणांमध्ये स्त्री मुख्य गुन्हेगार असते. तृतीयपंथी गुन्हेगार असतात. गुन्हेगाराचं लिंग किंवा त्याचं बाह्य रूप यावरून तो/ती बाल लैंगिक अत्याचारी आहे किंवा नाही हे ठरत नाही. गुन्हेगाराची सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, सांस्कृतिक किंवा शैक्षणिक पार्श्वभूमी कोणतीही असू शकते. गुन्हेगार विवाहित किंवा अविवाहीत असू शकतात. मानसिकदृष्ट्या ते स्थिर असतील किंवा नाही. थोडक्यात, बालकांवर लैंगिक अत्याचार करणाऱ्याची वेगळी ओळख सांगणं अवघड असतं. अगदी तुमच्या - माझ्यासारखा अगदी सर्वसामान्य माणूस देखील बालकांवर लैंगिक अत्याचार करणारा असू शकतो, हा ध्यानात घेण्याचा मुद्दा होय.

मुळातच लैंगिकतेच्या अनेक मुद्यांवर आपल्या समाजात खुलेपणानं चर्चा होत नाही. त्यातही बाल लैंगिक अत्याचारांसारख्या प्रकारांवर बोलणं फारच दुर्मिळ. बाल लैंगिक अत्याचारांच्या चार-दोन घटना घडतही असतील पण त्याची चर्चा तरी किती करावी, असा प्रश्न एखाद्याला पडू शकतो. हीच खरी गंभीर समस्या आहे. लैंगिक अत्याचाराच्या विरोधात निर्भयपणे आवाज उठवण्यासाठी आवश्यक निरोगी वातावरण आपण निर्माण करू शकलेले नाही. लैंगिक अत्याचार सोसलेल्या बालकानं या संदर्भात तोंड उघडलंच तर पहिल्यांदा त्याच्या/तिच्याकडंच संशयानं पाहिलं जातं. 'तुझंच चुकलं असेल', 'तो/ती अमूक नात्यातला आहे', 'तो/ती कशी करेल अत्याचार', 'या वेळेला तू गेलीस/गेल्यासच का बाहेर?' 'असले कपडे कशाला घातले?' अशा प्रश्नांच्या सरबतीनं बालकाचंच तोंड बंद केलं जाऊ शकतं. ज्याच्यावर अत्याचार झाले त्याला आपुलकीनं आधार देण्याऐवजी, त्याच्यावर विश्वास ठेवण्याऐवजी पीडित बालकालाच आरोपाच्या पिंजऱ्यात उभं केलं जातं. अशा वातावरणात लैंगिक अत्याचार झालेली बालकं

त्यांच्यावरच्या अत्याचारांची वाच्यता करतील ही शक्यता किती उरते?

लैंगिक अत्याचाराचं विषय जगातल्या सर्व समाजांमध्ये खोलवर भिनलेलं आहे, हे लाजीरवाणं सत्य एकदा स्विकारलं जागतिक आरोग्य संघटनेच्या मते दर चारपैकी एक मुलगी आणि दर सात मुलांमधला एका मुलगा जगात लैंगिक अत्याचारांना बळी पडतो. आपल्यावर लैंगिक अत्याचार झाले आहेत, याची कबुली न देण्याची किंवा ते उघड न करण्याची शक्यता मुलांमध्ये जास्त असते.

भारतातली किंवा महाराष्ट्रातली परिस्थिती यापेक्षा फार वेगळी नाही. महिला आणि बाल विकास मंत्रालयाच्या २००७ मधल्या सर्वेक्षणानुसार एकापेक्षा अधिक वेळा लैंगिक अत्याचार सोसलेल्या बालकांमध्ये ५७ टक्के मुलगे आहेत.

त्यामुळच भारतीय मुलांना लैंगिक गुन्ह्यांचा धोका आहे का, हा प्रश्नच गैरलागू आहे. केंद्रीय महिला आणि बाल विकास मंत्रालयानं २००७ मध्ये बाल अत्याचारांवरच्या राष्ट्रव्यापी सर्वेक्षणांचे निकाल जाहीर केले, ज्यात १३ राज्यांमधली साडेबारा हजार मुलं सहभागी झाली होती. यातल्या अर्ध्याहून अधिक म्हणजे ५३% बालकांनी ते एकदा किंवा अनेकदा लैंगिक अत्याचारांना बळी पडल्याचे सांगितले. याचा अर्थ असा की दर दोन बालकांपैकी एकाचं लैंगिक शोषण झालेलं आहे. यातल्या २०% मुलांनी सांगितलं की गंभीर स्वरूपाच्या लैंगिक अत्याचारांना त्यांना तोंड द्यावं लागलं. राष्ट्रीय गुन्हे नोंद ब्युरोच्या मते बालकांवर झालेल्या केवळ बलात्कारांची २०१५ मधली नोंद १० हजार ८५४ होती. गंभीर आणि चिंताजनक प्रश्न असा आहे की लैंगिक अत्याचारांखाली घुसमटणाऱ्या अत्यंत बालकांची संख्या देशात किती?

लैंगिक अत्याचाराची व्याख्या विस्तृत आहे. त्याच्या खोलात जाणं विस्तारभयामुळं इथं शक्य नाही. पण याच दृष्टीनं 'पोक्सो

कायदा, २०१२' ची ओळख प्रत्येकानं करुन घेणं गरजेचं झालं आहे. लैंगिक अत्याचार, लैंगिक छळ आणि अश्लिल साहित्यापासून बालकांचं संरक्षण करण्याच्या हेतूनं भारत सरकारने 'लैंगिक गुन्ह्यांपासून बालकांचं संरक्षण (पोक्सो- झजउडज) कायदा', २०१२ अंमलात आणला. विशेष न्यायालयांची नेमणूक करुन या खटल्यांचा निकाल जलदगतीने लावण्याची तरतूद यात आहे. बालकांचं लैंगिक शोषण होणाऱ्या सर्व संभाव्य लैंगिक गुन्ह्यांची नेमकी ओळख आणि टोस व्याख्या पोक्सो कायद्यात आहेत.

लैंगिक गुन्हेगारीला बळी पडणाऱ्या बालकांना केवळ न्यायच नव्हे तर त्यांच्या हित आणि कल्याण यांचे रक्षण करणारा सर्वात व्यापक कायदा 'पोक्सो'च्या निमित्तानं भारताला मिळाला. बाल संरक्षणाच्या दृष्टीनं या कायद्याची निर्मिती हा मैलाचा दगड आहे. खरं तर २०१२ पूर्वी, मुलांवरच्या लैंगिक अत्याचाराच्या विरोधातले विशिष्ट कायदे भारतात नव्हते. न्याय व्यवस्थेतली क्लिष्टता आणि न्याय मिळण्यातला विलंब यामुळं पीडित बालक आणि कुटुंबिय थकून जात. कोर्टातून न्याय मिळाला तर पीडित बालकाच्या पुनर्वसनाच्या तरतूदी नव्हत्या. पुरावे देण्याचा सगळा

भार पीडित बालकावर असायचा, अपराध्यावर नव्हे. 'पोक्सो'ने पीडित बालकावर संपूर्ण विश्वास दाखवत निर्दोषत्व सिद्ध करण्याची जबाबदारी आरोपीवर टाकली आहे.

बालकांवर लैंगिक अत्याचार करणाऱ्यांसाठी कठोर दंडाची तरतूद केलेली आहे. नॅशनल काईम रेकॉर्ड ब्युरोच्या अहवालानुसार २०१६ मध्ये पोक्सो अंतर्गत ३६ हजार २२ गुन्हे नोंदले गेले आहेत. बालकांवरील अत्याचारांच्या ३४.४ टक्के घटना पोक्सो कायद्याखाली येतात. हे भीषण वास्तव लक्षात घेऊन केंद्र सरकारने 'पोक्सो'त कठोर सुधारणा केली. बालकांवरील लैंगिक अत्याचारांसाठी आता मृत्यूदंडाची तरतूद आहे. खटल्याचा निकाल ८ महिन्यांच्या आत लावणे बंधनकारक केले आहे. त्यामुळं बालकांवर अत्याचार करणाऱ्यां नराधमांना चांगलीच जरब बसली आहे. देशाचं भवितव्य असणाऱ्या बालकांचं बालपण निरामय, निरागस आणि सुंदर ठेवण्याची हमी 'पोक्सो'नं घेतली आहे. बालकांच्या बाबतीत विकारवासना बाळगणाऱ्या नराधमांपर्यंत या कायद्याचे हात पोहोचवण्याची काळजी घेणं ही आता तुमची-आमची जबाबदारी आहे.

परिचितांकडूनच मुलांवर अत्याचार

विजया रहाटकर यांचे प्रतिपादन; आयोगाकडून राष्ट्रीय परिषदेचे आयोजन

लहान बालकांवर लैंगिक अत्याचार करणारे बहुतांश नातेवाईक व परिचितच असतात. घराबाहेर स्वतःची काळजी कशी घ्यायची याची शिकवण आपण मुलांना देतो, पण घरात व परिचितांमध्ये लपलेल्या श्लापदांपासून स्वतःची काळजी कशी घ्यायची याचे धडे मुलांना देण्याची वेळ आली आहे, असे प्रतिपादन महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्षा विजया रहाटकर यांनी केले.

राज्य महिला आयोगाच्या वतीने औरंगाबाद येथे मंगळवारी (११ डिसेंबर) आयोजित बाललैंगिक अत्याचार प्रतिबंधक कायदा (पोक्सो) कायद्यावरील राष्ट्रीय परिषदेचे उद्घाटन करताना रहाटकर बोलत होत्या. या परिषदेचे उद्घाटन राज्याचे मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांच्या चित्रफितीवरून दिलेल्या संदेशाने झाले. व्यासपीठावर गुजरात, उत्तरप्रदेश, झारखंड, हिमाचल प्रदेश, कर्नाटक आदी राज्यांच्या महिला आयोगाच्या अध्यक्षा अनुक्रमे लीलाबेन अंकोलिया, विमला बाथम, कल्याणी शरण, जेजी टाकूर आदींसह विभागीय आयुक्त डॉ. पुरुषोत्तम भापकर, पोलीस आयुक्त चिरंजीव प्रसाद आदींच्या प्रमुख उपस्थितीत दीपप्रज्वलनही

करण्यात आले.

विजयाताई रहाटकर म्हणाल्या, देशात निर्भया, कोपर्डी, उन्नान, कथुआ आदी टिकाणी घडलेल्या घटनांची पुनरावृत्ती टाळण्यासाठी पोक्सोच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी कायद्याची सामाजिक परिवर्तनाच्या अनुषंगाने सांगड घालण्याची गरज आहे. केंद्रीय महिला व बालकल्याणमंत्री मनेका गांधी, मुलांसाठी काम करणारे कैलास सत्यार्थी यांचेही शुभेच्छांचे संदेश आल्याचे या परिषदेत सांगण्यात आले.

रहाटकर म्हणाल्या, बालकांना आता अत्याचारापासून बचाव करण्याची शिकवण देण्याची वेळ आली आहे. पोक्सो या कायद्यात आता सुधारणा झाली असून त्यामध्ये गुन्हेगाराला चार महिन्यांच्या आत शिक्षा होऊ शकते. शिक्षेत फाशीचीही तरतूद असल्याने ही मोठी दिलासादायक बाब असून त्याविषयीचीच जनजागृती करण्याची वेळ आली आहे. पोक्सो कायदा हा लिंग निरपेक्ष आहे. त्यामध्ये स्त्री अथवा पुरुष जरी दोषी असला तरी त्याला शिक्षा ठरलेली आहे. विजया रहाटकर यांनी केंद्रीय महिला व बालकल्याणमंत्री मनेका गांधींच्या व कैलास सत्यार्थींनी शुभेच्छा पाठवल्याचे सांगितले.

यावेळी औरंगाबादचे पोलीस आयुक्त प्रसाद यांनी औरंगाबाद शहरात पोक्सो कायद्यान्वये दाखल गुन्ह्यांची माहिती दिली. ते म्हणाले, औरंगाबाद शहरात पोक्सो कायद्यान्वये ११२ ते ११५ गुन्हे दाखल झाले असून त्यातील एक तृतीयांश बालकांवर अत्याचार झाल्याचे आहेत. यातील गुन्ह्यांच्या तपासाचे प्रमाण ४६ टक्के आहे. पीडितांवर भीतीतून दबाव आणला जात असेल तर त्यावर कायद्याच्या अनुषंगाने विचार व्हावा, साक्षीदार व आरोपींना सुनावणीदरम्यान समोरसमोर न आणता ती पडद्यामागे अथवा आरशासमोर घेता येईल का, यावरही विचार करण्याची गरज त्यांनी व्यक्त केली.

यावेळी विभागीय आयुक्त डॉ. पुरुषोत्तम भापकर यांनी बाललैंगिक अत्याचाराचे प्रमाण रोखण्याचे आव्हान पेलण्यासाठी प्रशासकीय पातळीवरून जी आवश्यक ती मदत करण्याचे अभिप्राय दिले. मराठवाड्यात ५२०० वर आत्महत्या केलेल्या शेतकऱ्यांच्या मुलांसाठी उभारी नावाचा प्रकल्प सुरू असून एका मुलाला अधिकाऱ्यांनी दत्तक घेतल्याची माहिती दिली.

मान्यवरांची विशेष उपस्थिती

परिषदेला निर्मला सामंत प्रभावळकर, प्रवीण घुगे, डॉ. शोभा

विजेंदर, देवयानी टाकरे, विंदा किर्तीकर, गयाताई कराड, डॉ. मंजुषा मोळवणे, अॅड. आशा लांडगे, यांच्यासह जम्मू काश्मीर, पंजाब आदीं २१ राज्यातील महिला बालआयोगाचे अधिकारी, सदस्य, बाल हक्क आयोगाचे पदाधिकारी, देशभरातील आजी - माजी न्यायाधीश, महिला आणि बालहक्क आयोगाचे अध्यक्ष, पोलीस यंत्रणा, वैद्यकीय तपास अधिकारी, शासनाचे वरिष्ठ अधिकारी व जिल्हा महिला व बालविकास अधिकारी, संरक्षण अधिकारी तसेच इतर मान्यवर व या क्षेत्रात काम करणाऱ्या स्वयंसेवी संस्थांचे प्रतिनिधी असे सुमारे पाचशेहून मान्यवर सहभागी झाले होते.

औरंगाबादला पहिल्यांदाच राष्ट्रीय परिषद

महाराष्ट्रासह देशभरात बालकांवर होत असलेल्या लैंगिक अत्याचारांच्या घटनांच्या पार्श्वभूमीवर केंद्र सरकारने कायद्यात कठोर बदल करून बालकांवरील लैंगिक अत्याचारासाठी मृत्युदंडाची तरतूद केली आहे. या कायद्यामध्ये करण्यात आलेली सुधारणा याविषयी सर्व समाजघटकांमध्ये सांगोपांग चर्चा व्हावी, तसेच या कायद्याची प्रभावी अंमलबजावणी व्हावी, यासाठी राज्य महिला आयोगाने ही राष्ट्रीय परिषद पहिल्यांदाच आयोजित केली होती.

गुगलवर चाइल्ड पोर्नोग्राफीच्या शोधासाठीही पाच वर्षांची कैद

राष्ट्रीय परिषदेत सायबरतज्ज्ञ प्रशांत माळी यांची माहिती

औरंगाबाद : इंटरनेटचा वापर जागरूकतेने करणे गरजेचे आहे. त्यासाठी माहिती तंत्रज्ञान कायद्याबद्दल संवेदनशीलता वाढवायला हवी, कारण टोरंटवरून चित्रपट डाउनलोड करताना सेक्शुअल डाटाही डाउनलोड होतो. कुणी गुगलवर 'चाइल्ड पोर्नोग्राफी' असे टाइप केले तर त्यासाठीही शिक्षेची तरतूद आहे, अशी माहिती मुंबई उच्च न्यायालयाचे अॅड. प्रशांत माळी यांनी दिली. पोस्को (प्रोटेक्शनरन्स फ्रॉम सेक्शुअल हॅरॅसमेंट) कायद्यातील

सुधारणेसंदर्भात चौफेर चर्चा करण्यासाठी राज्य महिला आयोगाच्या वतीने आयोजित पहिल्या राष्ट्रीय परिषदेच्या उद्घाटनप्रसंगी ते बोलत होते. या परिषदेत सायबर तंत्रज्ञान या विषयावर त्यांनी विचार मांडले. ते म्हणाले की, सध्या या सभागृहात उपस्थित ८० टक्के लोक गुन्हेगार आहेत. कारण इंटरनेट हाताळताना अनेक गोष्टी आपल्या मोबाइलवर येत असतात. इंटरनेटवर आपण काय पाहत आहोत, हे जाणीवपूर्वक पाहा. बालकांना अशा फिल्म दाखवणे, त्यांचे असे फोटो काढणे, ते सोशल मीडियावर व्हायरल करणे या बाबी कायद्याच्या कचाट्यात येतात, असेही त्यांनी सांगितले.

अशी होऊ शकते शिक्षा

कुणी इंटरनेटवर चाइल्ड पोर्नोग्राफी असा शोध घेत असेल, ही बाब पोलिसांच्या नजरेस आल्यास किंवा कुणी तक्रार केली तर २००० मधील कायद्याचे ६६ बी कलमानुसार शिक्षा होऊ शकते. अशा प्रकरणंत पहिल्यांदा पकडले तर ५ वर्षे कैद, १० लाख दंड आणि दुसऱ्यांदा पकडल्यास ७ वर्षे कैद १० लाख दंड होऊ शकतो, असे अॅड. माळी यांनी सांगितले.

बाललैंगिक अत्याचाराच्या ४६ टक्के गुन्ह्यांत शिक्षा

औरंगाबादचे पोलिस आयुक्त चिरंजीव प्रसाद यांची माहिती

औरंगाबाद : बाललैंगिक अत्याचाराबाबत पोलिस यंत्रणा संवेदनशील झाली आहे. जिल्ह्यात सन २०१७-२०१८ मध्ये असे ११२ ते ११५ गुन्हे घडले. यातील ४६ टक्के प्रकरणांत आम्ही आरोपीला शिक्षेपर्यंत पोहोचवण्यात यशस्वी झालो आहोत, असा दावा पोलिस आयुक्त चिरंजीव प्रसाद यांनी केला. राज्य महिला आयोगाच्या परिषदेत ते बोलत होते. दरम्यान, अश प्रकरणांत आरोपींना शिक्षा होण्याचे देशातील प्रमाण ५ टक्के तर राज्यातील प्रमाण १० ते १२ टक्के आहे, असेही मान्यवरांनी सांगितले.

अंकोलिया, विभागीय आयुक्त डॉ. पुरुषोत्तम भापकर, राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्षा विजया रहाटकर, झारखंड महिला आयोगाच्या अध्यक्षा कल्याणी शरण, उत्तर प्रदेश महिला आयोगाच्या अध्यक्षा विमला मथम, हिमाचल प्रदेश महिला आयोगाच्या अध्यक्षा डेझी टाकर, कर्नाटक महिला आयोगाच्या अध्यक्षा नाग लक्ष्मी यांची प्रमुख उपस्थिती होती. देशातील २४ राज्यांचे प्रतिनिधी परिषदेत सहभागी झाले. प्रसाद

महणाले, साक्षीदार आणि पीडितांना नव्या कायद्याने मिळालेल्या सुरक्षेमुळे अशा घटनांत शिक्षेचे प्रमाण ८० टक्क्यांपर्यंत वाढण्यास मदत मिळेल. यासाठी पालक, समाज, स्वयंसेवी संस्था, पोलिस आणि न्यायव्यवस्था अधिक संवेदनशील होणे गरजेचे आहे, अशी अपेक्षा त्यांनी व्यक्त केली. डॉ भापकर म्हणाले, आत्महत्याग्रस्त कुटुंबांना मदत करण्यासाठी आम्ही विविध योजना राबवत आहोत. महिला आणि बालकांबाबत विशेष जागरूक राहण्याची गरज आहे.

महणाले, साक्षीदार आणि पीडितांना नव्या कायद्याने मिळालेल्या सुरक्षेमुळे अशा घटनांत शिक्षेचे प्रमाण ८० टक्क्यांपर्यंत वाढण्यास मदत मिळेल. यासाठी पालक, समाज, स्वयंसेवी संस्था, पोलिस आणि न्यायव्यवस्था अधिक संवेदनशील होणे गरजेचे आहे, अशी अपेक्षा त्यांनी व्यक्त केली. डॉ भापकर म्हणाले, आत्महत्याग्रस्त कुटुंबांना मदत करण्यासाठी आम्ही विविध योजना राबवत आहोत. महिला आणि बालकांबाबत विशेष जागरूक राहण्याची गरज आहे.

घरात कसे वागावे हे शिकवण्याची वेळ आली

सद्यःस्थितीत देशातील ५३ टक्के मुलांना बाललैंगिक अत्याचाराला सामोरे जावे लागत आहे. मात्र, लोक काय म्हणतील तसेच जिवे मारण्याच्या भीतीमुळे ही प्रकरणे बाहेरच येत नाहीत. आपण मुलांना घराबाहेर, अपरिचितांशी कसे वागावे, हे शिकवतो. पण आता परिचितांशी आणि घरात कसे वागावे हे शिकवण्याची वेळ आली आहे. सामाजिक परिवर्तनाशिवाय कायदा आपल्याला मदत देऊ शकत नाही, असे विचार रहाटकर यांनी प्रस्तावनेत मांडले. या कायद्यात फाशीपर्यंत शिक्षेची तरतूद असल्याने जरब बसेल. ४ महिन्यांत निकाल लागण्याचीही तरतूद यात आहे. या सुधारणेत पोलिस आणि न्यायव्यवस्थेचे काम अधिक स्पष्ट झाले आहे. यामुळे प्रत्येक जण कायद्याच्या कचाट्यात आला आहे.

सामाजिक विषमतेमुळे 'मी टू'

भारतीय संविधानाने महिला पुरुष, लहान मोठा, श्रीमंत, गरीब यासह सर्व जाती धर्मांना समानतेचा हक्क दिला आहे. न्याय व्यवस्थेत याचे काटेकोर पालन केले जाते. मात्र, सामाजिक स्तरावर प्रचंड विषमता आहे. परिणामी महिला आणि बालकांवरील अत्याचारांच्या गुन्ह्यांची साधी नोंदही होत नाही. यामुळे महिलांना 'मी टू'द्वारे व्यक्त होण्याची वेळ आली, हे दुर्दैव आहे, अशी खंत न्यायमूर्ती एस.एस. शिंदे यांनी परिषदेच्या समारोप प्रसंगी व्यक्त केली.

पॉर्न साइटमुळे अत्याचारांत वाढ

पॉर्न साइट पाहण्याचे प्रमाण वाढल्यापासून महिलांवरील लैंगिक अत्याचारांच्या गुन्ह्यांत वाढ झाली. पॉर्न साइटमुळे मनावर खोलवर परिणाम होतो. लोक उत्तेजित होतात आणि त्याची परिणती लैंगिक अत्याचारांत होते, हे सर्वोच्च न्यायालयाच्या निदर्शनासही आले आहे, अशी माहिती नॅशनल लॉ स्कूलचे सहायक प्रा. अशोक वडजे यांनी दिली.

(वृत्त सौजन्य : दिव्य मराठी)

राष्ट्रीय परिषदेची क्षणचित्रे

राष्ट्रीय परिषदेची क्षणचित्रे

राष्ट्रीय परिषदेची क्षणचित्रे

राष्ट्रीय परिषदेची क्षणचित्रे

सामाजिक परिवर्तनातूनच बालकांची सुरक्षा

बालकांच्या सुरक्षेसाठी सामाजिक परिवर्तनातूनच बालकांच्या सुरक्षा साधता येईल, असा संदेश देण्यासाठी राष्ट्रीय परिषदेच्या वतीने आयोजित झालेल्या कार्यशाळेमध्ये, देशभरातील विविध क्षेत्रातून आलेल्या कार्यकर्त्यांनी आपापसांत चर्चा-विचार केला. परिषदेच्या वतीने आयोजित झालेल्या कार्यशाळेमध्ये, देशभरातील विविध क्षेत्रातून आलेल्या कार्यकर्त्यांनी आपापसांत चर्चा-विचार केला. परिषदेच्या वतीने आयोजित झालेल्या कार्यशाळेमध्ये, देशभरातील विविध क्षेत्रातून आलेल्या कार्यकर्त्यांनी आपापसांत चर्चा-विचार केला.

बालकांवरील दृष्कर्मच्या घटनांत ९८ टक्के परिचितच

विजया रहाटकर : 'पोक्सो' कायदा राष्ट्रीय परिषदेत बालकांवरील वाढत्या अत्याचारावर चिंतन

राष्ट्रीय परिषदेच्या वतीने आयोजित झालेल्या कार्यशाळेमध्ये, देशभरातील विविध क्षेत्रातून आलेल्या कार्यकर्त्यांनी आपापसांत चर्चा-विचार केला. परिषदेच्या वतीने आयोजित झालेल्या कार्यशाळेमध्ये, देशभरातील विविध क्षेत्रातून आलेल्या कार्यकर्त्यांनी आपापसांत चर्चा-विचार केला.

पोक्सो अन्वयवर्ती चौकीचे वीर इंगळे यांनी उपस्थित असताना पहिला अर्थदंडाचा ताबाकडून विजया रहाटकर, सवित्री शिंदे यांनी प्रत्यक्ष पुरवण केले. सवित्री शिंदे यांनी प्रत्यक्ष पुरवण केले.

पोक्सो अन्वयवर्ती चौकीचे वीर इंगळे यांनी उपस्थित असताना पहिला अर्थदंडाचा ताबाकडून विजया रहाटकर, सवित्री शिंदे यांनी प्रत्यक्ष पुरवण केले. सवित्री शिंदे यांनी प्रत्यक्ष पुरवण केले.

राज्यात ५३ टक्के बालके लैंगिक अत्याचारपीडित

विजया रहाटकर : पोक्सो कायद्यावर राष्ट्रीय परिषद

राष्ट्रीय परिषदेच्या वतीने आयोजित झालेल्या कार्यशाळेमध्ये, देशभरातील विविध क्षेत्रातून आलेल्या कार्यकर्त्यांनी आपापसांत चर्चा-विचार केला. परिषदेच्या वतीने आयोजित झालेल्या कार्यशाळेमध्ये, देशभरातील विविध क्षेत्रातून आलेल्या कार्यकर्त्यांनी आपापसांत चर्चा-विचार केला.

पोक्सो कायद्यासाठी विशेष न्यायालय हवे

अॅड. निर्मला सावंत-प्रभावळकर यांचे मत

पोक्सो कायद्यासाठी विशेष न्यायालय हवे, असा संदेश देण्यासाठी राष्ट्रीय परिषदेच्या वतीने आयोजित झालेल्या कार्यशाळेमध्ये, देशभरातील विविध क्षेत्रातून आलेल्या कार्यकर्त्यांनी आपापसांत चर्चा-विचार केला.

Lokmat Times

'Changing mentality is must to curb sex crimes'

Rahatkar says in a majority of cases, girls are targeted by kin

115 cases of sexual abuse registered in A'bad: Pressed

CP Chhatrapati Pressed said 115 cases of sexual abuse have been registered in the city in the current year. 1/3 of them are of rape and 2/3 of molestation. In 48 per cent cases, the perpetrator is a relative. The police aim to raise the percentage to 80 in the years to come. This will definitely be a deterrent.

Lokmat

वेध 'पोक्सो'मधील व्यापक बदलांचा

बुद्धिकोन

विजया रहाटकर | बालक, राधा यशिका शर्मा

बुद्धिकोन

विजया रहाटकर | बालक, राधा यशिका शर्मा

माझा जिल्हा **मराठवाडा**

बालअत्याचार रोखण्यासाठी सामाजिक परिवर्तन आवश्यक -विजया रहाटकर

घरच्या राक्षसी विचारां अस्तरणाच्या सडस्यावर लक्ष ठेवण्याचा सल्ला

पोलीस कायदातील बदल

- १. लक्ष ठेवण्यात येणारे पोलीस ठाणे असेल
- २. अत्याचार रोखण्यासाठी सामाजिक परिवर्तन आवश्यक
- ३. घराच्या राक्षसी विचारां अस्तरणाच्या सडस्यावर लक्ष ठेवण्याचा सल्ला
- ४. घराच्या राक्षसी विचारां अस्तरणाच्या सडस्यावर लक्ष ठेवण्याचा सल्ला
- ५. घराच्या राक्षसी विचारां अस्तरणाच्या सडस्यावर लक्ष ठेवण्याचा सल्ला

विजया रहाटकर यांनी **बालअत्याचार रोखण्यासाठी सामाजिक परिवर्तन आवश्यक** म्हणून म्हणताना म्हणले की, घराच्या राक्षसी विचारां अस्तरणाच्या सडस्यावर लक्ष ठेवण्याचा सल्ला देण्यासाठी सामाजिक परिवर्तन आवश्यक आहे. घराच्या राक्षसी विचारां अस्तरणाच्या सडस्यावर लक्ष ठेवण्याचा सल्ला देण्यासाठी सामाजिक परिवर्तन आवश्यक आहे.

राज्य वर • महिला आयोगाच्या राष्ट्रीय परिषदेत अॅड. प्रशांत मळी यांचा उराठा

'चाइल्ड पोर्नोग्राफी' गुगल केले तरी होऊ शकते पाच वर्षांची कैद

अग्नि होळ राखणे गरजेचे

पॉलिगॅमिची अडथळावाची काद

बाललैंगिक अत्याचाराच्या जिल्हातील ४६ टक्के गुन्ह्यांत शिक्षा : चिंजीव प्रसाद

बाललैंगिक अत्याचार रोखण्यासाठी सामाजिक परिवर्तन आवश्यक

घराच्या राक्षसी विचारां अस्तरणाच्या सडस्यावर लक्ष ठेवण्याचा सल्ला

घराघरांत 'लपलेल्या श्वापदां' चे काय ? - विजया रहाटकर यांचा सवाल

'पोक्सो'च्या प्रभावी अंमलबजावणीस महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाची औरंगाबादला एक दिवसीय राष्ट्रीय परिषद उत्साहात

विजया रहाटकर यांनी **बालअत्याचार रोखण्यासाठी सामाजिक परिवर्तन आवश्यक** म्हणून म्हणताना म्हणले की, घराच्या राक्षसी विचारां अस्तरणाच्या सडस्यावर लक्ष ठेवण्याचा सल्ला देण्यासाठी सामाजिक परिवर्तन आवश्यक आहे. घराच्या राक्षसी विचारां अस्तरणाच्या सडस्यावर लक्ष ठेवण्याचा सल्ला देण्यासाठी सामाजिक परिवर्तन आवश्यक आहे.

पुनाई

पशुवृत्तीविरोधात आवाज उठविण्याची गरज

विजया रहाटकर : राज्यात ५३ टक्के बालके ही बाललैंगिक अत्याचारांना पीडित

शहरात पोक्सोचे ११२ ते ११५ गुन्हे : पोलीस आयुक्त चिंजीव प्रसाद यांनी औरंगाबाद शहरात पोक्सो अत्याचारांचे दोषदात तुलनाची माहिती देताना, ते म्हणाले, औरंगाबाद शहरात पोक्सो अत्याचारांचे ११२ ते ११५ गुन्हे दाखल झाले असून त्यातील एक तुलनात्मक बालकांवर अत्याचार झाले आहेत. यातील तुलनात्मक तक्रारींची प्रमाण ४६ टक्के आहे. पीडितांवर चौकशीत खर्च झाल्याने अत्याचारांवर गुणवत्तीयपणे समाधानकारक न आणता ही घटनांवर अत्याचार रोखण्यासाठी घेता येईल तर, यासाठी विचार करताना ही अत्याचारांचे मात ताबेबाही घ्यावी असे म्हणताना म्हणले.

विजया रहाटकर यांनी **बालअत्याचार रोखण्यासाठी सामाजिक परिवर्तन आवश्यक** म्हणून म्हणताना म्हणले की, घराच्या राक्षसी विचारां अस्तरणाच्या सडस्यावर लक्ष ठेवण्याचा सल्ला देण्यासाठी सामाजिक परिवर्तन आवश्यक आहे. घराच्या राक्षसी विचारां अस्तरणाच्या सडस्यावर लक्ष ठेवण्याचा सल्ला देण्यासाठी सामाजिक परिवर्तन आवश्यक आहे.

‘सुहिता’

तुमच्यासाठी आयोगाचा
मदतीचा हात

संकटात आहात?
माहिती हवीय?

 Helpline

७४७७७७२२४२४

घाबरू नका..
सहन करू नका...

संपर्क साधा ‘सुहिता’वर

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाची हेल्पलाइन

आयोगाशी
संपर्क

mscwmahilaayog@gmail.com

www.mscw.org.in

Maharashtra Rajya Mahila Ayog (@mahascw)

Maharashtra women commission (@mscw_bandra)

Tejaswini App

'मी टू'वर फक्त चर्चा

तक्रारदारांची संख्या कमी विजया रहाटकर यांची खंत

लैंगिक अत्याचाराच्या तक्रारींना 'मी टू'च्या वादळानं वाट मोकळी करून दिली. सोशल मीडियावर तक्रारींचा पाऊस पडला. मात्र, त्या तुलनेत प्रत्यक्ष कायदेशीर यंत्रणांकडे दाद मागणाऱ्या स्त्रियांचे प्रमाण मात्र अत्यल्प आहे. जोपर्यंत महिला कायदेशीर प्रक्रियांसाठीही पुढे येत नाहीत तोपर्यंत न्याय मिळणार नाही, असे मत राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्षा विजया रहाटकर यांनी व्यक्त केले. आयोगाकडे 'मी टू'च्या प्रत्यक्ष फक्त दोनच तक्रारी आहेत. तरीही विशाखा समित्यांच्या कामाचा आढावा घेण्याचे निर्देश सरकारला देणार असल्याचेही त्या म्हणाल्या.

प्रश्न : 'मी टू'च्या वादळाकडे आपण कसं बघता ?

रहाटकर : आजवर सामाजिक दबाव, बदनामीची भीती आणि कुटुंबाची प्रतिष्ठा यामुळे महिला गप्प राहत होत्या. मात्र, आता हे सारं झटकून महिला बोलू लागणं हा महत्त्वाचा सामाजिक बदल आहे. मात्र, फक्त सोशल मीडियावर व्यक्त होऊन ही लढाई संपणारी नाही, तर त्यांनी तक्रारी केल्या तरच त्यांना पूर्ण न्याय मिळू शकतो.

प्रश्न : महिला आयोगाकडे किती तक्रारी आल्यात ?

रहाटकर : फक्त दोनच. त्यातील एक तक्रार जुनीच आहे. आयोगाने त्यावर कारवाई केली आहे. आणि दुसरी तक्रार अभिनेत्री तनुश्री दत्ताची. ती देखील तिच्या प्रतिनिधीने दाखल केली. महिना उलटून गेला तरी तिचा प्रतिसाद नाही.

प्रश्न : तुम्ही महिलांना काय आवाहन कराल ?

रहाटकर : पहिल्यांदा कायदेशीर प्रक्रिया समजून घेऊन त्यानुसार दाद मागितली पाहिजे. कामाच्या ठिकाणी लैंगिक अत्याचारांना आळा घालण्यासाठी प्रत्येक ऑफिसमध्ये विशाखा समित्या असणे कायद्याने बंधनकारक आहे. गेल्या दोन-अडीच वर्षांत आम्ही यासाठी अभियान राबवले. महाविद्यालयीन विद्यार्थी आणि सर्व शासकीय कार्यालयांमध्ये विशाखा समित्या असाव्यात, त्या कार्यरत असाव्यात यासाठी जनजागृती केली. आता सर्वच शासकीय कार्यालयांमध्ये विशाखा समित्या स्थापन झाल्या आहेत. पीडितांनी त्यांच्या तक्रारी दाखल कराव्यात.

प्रश्न : पण या समित्या कागदावरच दिसतात...

रहाटकर : हे खरंय की सर्व काही आलबेल नाही. पण ही सुरुवात आहे. आयोगाने पुढाकार घेऊन किमान शासकीय कार्यालयांमध्ये समित्या स्थापन केल्या आहेत. या समित्या जेवढ्या सक्रिय होतील, महिला त्यांच्यापर्यंत पोहोचतील तेवढ्या त्याही सक्रिय होतील. तक्रार घेण्यासाठी माझ्यापर्यंत स्वतःहून कुणी येईल ही अपेक्षा चुकीची आहे.

प्रश्न : विशाखा समित्यांकडे दाद मिळत नाही ?

रहाटकर : यात तथ्य नाही. हे पर्सॅप्शन आहे. समितीद्वारे एखाद्या महिलेचे समाधान झाले नाही तर ती जिल्हा आणि राज्य पातळीवर अपील करू शकते. मात्र, जेवढ्या प्रमाणात शोशल मीडियावर तक्रारी करणाऱ्या किंवा याबाबत गप्प राहून सहन करणाऱ्या महिलांचे प्रमाण आहे, त्या तुलनेत विशाखा समितीपुढे जाऊन तक्रार देणाऱ्या महिलांचे प्रमाण अत्यल्प आहे. अनेकदा

समिती बोलावते तेव्हा पीडित महिला पुढे येत नाहीत. कायद्याची एक प्रक्रिया आहे. तिच्या अर्जांनंतर दोन्ही बाजूंना त्यांचे म्हणणे मांडण्याची संधी दिली जाते, या प्रक्रियेस अवधी जातो. परंतु, आपल्या अर्जांनंतर त्वरित कारवाई व्हावी, अशी महिलांची अपेक्षा असते.

प्रश्न : किती कार्यालयांमध्ये समित्या आहेत ?

रहाटकर : त्यांची एकत्रित संख्या सांगता येणार नाही. कारण शासकीय आस्थापनांमधील समित्यांची संख्या जिल्हा महिला व बालविकास यंत्रणांकडे आहे, परंतु कॉर्पोरेट क्षेत्रातील, खासगी कंपन्यांमध्ये किती समित्या स्थापन झाल्या आहेत याची माहिती कुणाकडेच नाही. याचा आढावा घेण्याचे निर्देश शासनाला लवकरच देऊ.

शासकीय कार्यालयांमध्ये विशाखा समित्या स्थापन व्हाव्यात यासाठी आम्ही आयोग म्हणून खूप प्रयत्न केला. तेव्हा थोडा बदल झाला. पण हा बदल मुंगीच्या पावलाने होत आहे. शासनाने याबाबतचा आढावा घ्यावा यासाठी आम्ही लवकरच त्यांना निर्देशित करणार आहोत.

साद-प्रतिसाद

प्रिय वाचक,
साद अंकाविषयी आपल्या प्रतिक्रियांची आम्ही वाट पाहत आहोत. त्याच बरोबर आपल्या समस्यांविषयी मार्गदर्शन हवे असल्यास आपण 'साद'शी संपर्क साधू शकता. आपल्या समस्या खालील मेलवर लिहून पाठवा.
✉ saad.mscw@gmail.com

// स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा //

महाराष्ट्र राज्य

महिला आयोग, मुंबई

गृहनिर्माण भवन म्हाडा बिल्डिंग,
कलानगर, वांद्रे (पू.), मुंबई ४०००५१
दूरध्वनी : ०२२ - २६५९०८७८

✉ mscwmahilaayog@gmail.com

// स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा //

कुपोषणाची समस्या गंभीर

कुपोषणाचे विविध प्रकार आहेत. त्यात प्रथिने-उष्मांकांचे कुपोषण असाही प्रकार आहे. हे कुपोषण का व कसे होते याचा घेतलेला आढावा.

डॉ. मंजूषा मोळवणे

सदस्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई

प्रथिने-उष्मांक यांचे कुपोषण म्हणजे वेगवेगळ्या लक्षणांचे एकत्रीकरण होय. यामध्ये वाढ मंदावण्यासारख्या लक्षणांपासून तीव्र स्वरूपाचे आजार (झुरणी व सुकटी) होतात. झुरणीमध्ये एडिमा होतो. एडिमा हे महत्त्वपूर्ण लक्षण होय. वाढ मंदावणे, पेशींची झीज होणे ही महत्त्वाची लक्षणे सुकटीत आढळतात. जेव्हा एडिमा व मंदावणे ही दोन्ही लक्षणे आढळतात, तेव्हा त्यास सुकटीतील झुरणी असे म्हणतात. डॉ. सिसालाई विल्यम्स यांनी १९३५मध्ये प्रथमतः झुरणीची माहिती दिली. कॉशिऑरकर हे नाव एकरा या पश्चिम आफ्रिकेतील भटक्या जमातीमुळे दिले आहे. याचा अर्थ दुसऱ्या मुलांच्या आगमनामुळे पहिल्या मुलास होणारा आजार होय.

प्रथम काही जण त्याला शिशू अवस्थेतील पेलाग्रा म्हणत. नंतर त्यास कुपोषण म्हटले गेले. परंतु सध्या या आजारास 'प्रथिने-वॅलरी' यांचे कुपोषण म्हटले जाते.

प्रथिने उष्मांक कुपोषण हे भारतीय समाजात ३ ते ५ टक्के प्रमाणात आहे. साधारणतः प्रत्येक ३ ते ५ बालकांनंतर एक बालक अतितीव्र कुपोषित आढळते. एकंदर बालकांपैकी ८० ते ९० टक्के बालके मध्यम ते सौम्य स्वरूपातील प्रथिने उष्मांक कुपोषणामध्ये आढळतात. नॅशनल न्यूट्रिशन

// स्त्रीसंस्कारसुखा सदा //

मॉनिटरिंग ब्युरो यांनी १९८८ ते ९० या काळात, दर्शविले आहे की, १ ते ५ वर्षे वयोगटातील मुलांमध्ये कुपोषण जास्त असते.

वेलकम नावाच्या एका संशोधन करणाऱ्या समूहाने कुपोषणावर अभ्यास केला. प्रमाणित वजापेक्षा किती टक्के वजन कमी असेल, तर झुरणी किंवा सुकटी यापैकी कोणता आजार होतो, याबाबत वर्गीकरण केले आहे. गोमेझ नावाच्या वैज्ञानिकानेदेखील याबाबत विवरण दिले आहे. त्यास गोमेझचे वर्गीकरण असे म्हणतात. भारतीय बालरोगतज्ज्ञांच्या अकॅडमीनेदेखील कुपोषणाचा दर्जा ठरविण्याबाबत निर्देशांक निश्चित केले आहेत. त्यासाठी वजन हा महत्त्वाचा घटक समजला जातो.

कुपोषण	मुलाचे वजन प्रमाणित वजनाच्या किती टक्के कमी आहे	गोमेझच्या अनुसार वजन व वर्गीकरण	एडिमा	उंचीनुसार कमी वजन
कमी वजन	८०-६० टक्के	ग्रेड वन ७६-९६ टक्के	०	+
सुकटी	६० टक्क्यांपेक्षा कमी	ग्रेड टू ६०-७५ टक्के	०	++
झुरणी	८०-६० टक्के ग्रेड थ्री	६० पेक्षा कमी	+	+
सुकटीतील झुरणी	६० टक्क्यांपेक्षा कमी		+	++

भारतीय बालरोग संस्थेच्या अनुसार श्रेणी-१चे कुपोषण म्हणजे प्रमाणित वजनाच्या ७१ ते ८२ टक्के कमी वजन तर कुपोषणाच्या श्रेणी-२ मधील कुपोषण म्हणजे ६१ ते ७० टक्के कमी वजन असते व श्रेणी-३ कुपोषणात हे वजन प्रमाणित वजनाच्या ५१-६० टक्के कमी असून श्रेणी-४च्या कुपोषणात ते ५० टक्क्यांपेक्षा कमी असते.

उपरोक्त सर्व वर्गीकरण हे ठरावीक वयासाठी दिलेले वजन यावर अवलंबून आहे, परंतु 'वयाप्रमाणे वजन' या निर्देशांकानुसार दर्जा ठरविणे अवघड जाते. कारण, बरेचदा पालकांना निश्चित वय माहित नसल्यामुळे चुकीचे वय दर्शविले जाते. ग्रामीण भागात अचूक वय सांगण्यास पालक असमर्थ ठरतात. म्हणून वयानुसार वजन ही संकल्पना अचूक परिमाण देऊ शकत नाही. म्हणून उंचीनुसार वजन हे नवे परिमाण अस्तित्वात आले. या पद्धतीमुळे बालकाचा गेल्या बऱ्याच कालावधीचा पोषण आहार कसा आहे हे समजते. आहारमध्ये सातत्याने पोषकतत्वांची कमतरता असेल व एकंदरच

आहार अपुरा असेल, तर उंचीनुसार वजन या मापकावर निश्चितच परिणाम होतो. वरील वर्गीकरणानुसार अनुसरून कुपोषणाचे प्रकार खालीलप्रमाणे निर्देशित केले आहेत.

अ. नुकतेच निर्माण झालेले थोड्या कालावधीचे कुपोषण : या कुपोषणामुळे वजनावर परिणाम होतो. उंचीवर होत नाही यामुळे दिलेल्या वयासाठी कमी वजन असणाऱ्या व दिलेल्या उंचीसाठी कमी वजन असणाऱ्या अशा गटांत सर्वच बालके वर्गीकृत होऊ शकतात.

कमी वजनाची बालके : प्रथिने उष्मांक कुपोषण असणाऱ्या या मुलांमध्ये वजन व मापे घेतल्यास वयासाठी वजन आणि उंचीसाठी वजन या दोन्ही लक्षणांमध्ये त्यांची वजने सामान्यापेक्षा कमी असतात. अशा मुलांमध्ये प्लाझमातील प्रथिने कमी प्रमाणात असतात. या मुलांची वाढ त्यांच्या आनुवंशिक गुणधर्मापेक्षा कमी प्रमाणात असते. अशा मुलांना अंतःत्वचेचे, अन्ननलिकेचे, श्वसनसंस्थेचे संसर्ग होण्याची शक्यता जास्त असते. ज्या १ ते ४ वयोगटातील मुलांमध्ये सौम्य ते मध्यम स्वरूपाचे प्रथिने उष्मांक कुपोषण आढळते. अशा मुलांचा मृत्युदर जास्त असतो. हे प्रमाण आफ्रिका, आशिया आणि लॅटिन अमेरिकेमध्ये युरोप आणि उत्तर अमेरिकेपेक्षा ३० ते ४० टक्के जास्त आहे. भारतामध्ये जन्मणाऱ्या मुलांपैकी ३० टक्के मुले कमी वजना (अडीच किलोपेक्षा कमी) असल्याचे एनएमएमबीच्या सर्वेक्षणात दिसून आले आहे. ज्या मातांचा बीएमआय (बॉडी मास इंडेक्स) चांगला असतो, त्यांची मुले चांगल्या वजनाची असतात. ज्या मातांमध्ये सातत्याने असणारी उष्मांकांची कमतरता (सीईडी, क्रॉनिक एनर्जी डेफिशियन्सी) म्हणजे ग्रेड थ्रीचे कुपोषण असते. अशा मातांचा बीएमआय चांगल्या आहाराने सुधारतो.

ब. जुने जीर्ण कुपोषण : यामध्ये वयानुसार वजन व उंचीनुसार वजन दोन्ही कमी असते. परंतु उंचीनुसार वजन मात्र सामान्य दिसते. म्हणजेच जर बालकाचा सध्याच्या पोषणाचा दर्जा चांगला असला तरीही पूर्वीच्या कुपोषणामुळे निर्माण झालेली कमी वाढ त्यामधून दिसते. म्हणून जी सामान्यपणे पोषणाच्या दृष्टीने खुजी म्हटली जातात, ती बालके या वर्गात मोडतात.

वाढ खुंटणे/टेंगणे : काही मुले बऱ्याच काळापर्यंत अन्नातील अपुऱ्या आहारामुळे प्रथिने व उष्मांकांच्या कमतरतेशी समायोजित करतात. त्यामुळे अशा मुलांची वाढ खुंटते. या मुलांमध्ये वज आणि उंची या दोन्ही बाबी सारख्याच प्रमाणात कमी असतात. त्यामुळे सकृतदर्शनी ही मुले सामान्य वाटतात.

क. चालू स्थितीतील बऱ्याच कालावधीचे कुपोषण : यामध्ये वयानुसार कमी वजनाची व वयानुसार कमी उंचीची बालके मोडतात. म्हणजेच प्रमाणित निर्देशांकानुसार दोन्हीही वर्गीकरणानुसार ही बालके कुपोषितच असतात. यामध्ये बालकाला पूर्वीदेखील कुपोषण असते व चालू परिस्थितीतदेखील कुपोषण असते.

व्याधींची कारणे अथवा कुपोषणाची कारणे

१) सामाजिक/आर्थिक - प्रथिने उष्मांक कुपोषणास बरेच घटक जबाबदार असतात. त्यापैकी अपुरा आहार व संसर्गजन्य रोग ही महत्त्वाची आहेत. पूर्वशालेय अवस्थेतील मुलांचे रोग जास्त तीव्र स्वरूपात होत असताना दिसतात. कारण, या काळात त्यांचा आहार व शरीराला उपलब्ध होणारी पोषक तत्त्वे कमी असल्यामुळे मुलांची प्रतिकारक्षमता कमी असते व म्हणूनच या काळात सहजपणे संसर्ग होतात. गरिबीमुळे अन्नपदार्थांची उपलब्धता कमी होते. स्वच्छतेबाबत जागरूकता नसते. त्यामुळे वैयक्तिक स्वच्छता, सार्वजनिक स्वच्छतेच्या अभावामुळे बाळाची काळजी पूर्णपणे घेतली जात नाही. अशा परिस्थितीत बालकांचे कुपोषण होते. पोषण व स्वच्छतेच्या अज्ञानामुळे बालकांची वाढ व संगोपन याबाबत योग्य पद्धती अवलंबिल्या जात नाहीत. तसेच, अन्नाबाबत चुकीच्या समजुती अथवा धारणा असल्यामुळे चुकीचा आहार आजारपणातील अयोग्य आहार व कुटुंबातील व्यक्तींसाठी योग्य प्रकारचे आहाराचे वाटप होत नसल्यामुळे आईच्या दुधावर अवलंबून असणारी लहान मुले कुपोषित बनतात.

बालक व अर्भके यांच्यामध्ये कुपोषण निर्माण करण्यासाठी स्तनपानाच्या चुकीच्या पद्धती, योग्य कालावाधीसाठी स्तनपान न करणे, वरचा आहार अपुरा असणे इत्यादी बाबी कारणीभूत आहेत. गरीब कुटुंबातील माता कामावर जातात. घरातील मोठी भावंडे धाकट्या भावंडांची काळजी घेतात. त्यामुळे बालक नेमक्या वेळी 'मातेची काळजी आणि संगोपन' यापासून दूर राहते म्हणून मोठ्या कुटुंबातील लहान मुलांना क्रांशिऑकर, झुरणी यासारखे आजार होतात. अन्नसवयी व अन्नाबद्दल गैरसमज तसेच सामाजिक व सांस्कृतिक दबाव यामुळे अन्नसवयींवर परिणाम होतो. काही ग्रामीण भागातील कुटुंबे जेव्हा शहरातील झोपडपट्टीत स्थलांतरित होतात तेव्हा मुले प्रथिने-उष्मांकांच्या कुपोषणाला बळी पडतात.

प्रथिने-उष्मांक कुपोषण हे घटक मुख्यत्वेकरून गरिबी, अपुरा आहार, अयोग्य भौतिक परिस्थिती, जास्त संसर्गाचे प्रमाण यामुळे होते. ज्या ठिकाणी माता दिवसभर कष्ट करते व लहान मुलांची काळजी मोठी भावंडे घेतात अशा वेळी मुलांना मातेचे पुरेसे प्रेम, आहार, काळजी मिळत नाही. अशाच कुटुंबात झुरणीचे प्रमाण जास्त असल्याचे निदर्शनास आले आहे. अपुरा आहार, गरिबी, चुकीच्या अंधश्रद्धेमुळे तयार होतात. उदा. अंडे हे गरम समजले जाते. त्यामुळे उन्हाळ्यात टाळले जाते. रसाळ फळे थंड मानली जातात व खोकला होण्यास कारण मानली जातात. अशा या अंधश्रद्धांचा परिणाम म्हणूनच भारतात पोषण दर्जा खालावलेला दिसतो.

२. आहार - झुरणी व सुकटी हे दोन वेगवेगळे आजार आहेत. हे आजार प्रथिने, उष्मांक यांच्या आहारातील प्रमाणावर अवलंबून आहेत. ज्या आहारत मुख्यत्वेकरून उष्मांकाचा अभाव

असतो, त्यांना सुकटी आजार असतो. ज्या शिंशूना पाणी घालून विरल केलेले दूध जाते, अशा मुलांना हा रोग झालेला दिसून येतो. कारण, या दुधात शिंशूसाठी प्रथिने पूर्ण असली तरी उष्मांक कमी असतो.

भारतासारख्या देशात शिंशू अवस्थेत हे कुपोषण विशेष आढळते. शिंशूना १२ ते १८ महिन्यांपर्यंत स्तनपान केले जाते. त्यामुळे कुपोषणाची सुरुवात वरचा आहार देताना म्हणजेच दूध तोडण्याच्या अवस्थेतच होते. कारण योग्य तो आहार या काळात दिला जात नाही व जो आहार दिला जातो, तो पूर्ण नसतो. विनिग फूड (वरचा आहार) म्हणून जे अन्न तयार केले जाते, ते पुरेशा प्रमाणात खाल्ले जात नाही. कारण, त्याची घनता जास्त असते. भारतामध्ये विविध क्षेत्रांत केलेल्या संशोधनाने असे सिद्ध केले आहे की, पूर्वशालेय अवस्थेतील कुपोषणाचे कारण प्रथिने नसून, उष्मांकाची कमतरता होय. त्यामुळे कधी कधी तात्पुरत्या प्रथिनांचा अभाव निर्माण होतो. या संदर्भात संशोधकांनी दोन नवीन सिद्धांत ठेवले आहेत. ज्यामध्ये...

- शरीराच्या पोषणाचा ताण सहन करण्यासाठी निर्माण झालेली क्षमता
- सुकटी व झुरणी या एकाच आजाराच्या दोन बाजू होत

या सिद्धांतांवर अभ्यास केला गेला व दोन्ही आजार अभ्यासले गेले.

३. मुक्तक्षार व अफलोटाॅक्झिन - झुरणी झालेल्या बालकाचा अभ्यास केला असता असे निदर्शनास आले आहे की, त्यांच्या शरीरातील पेशीभित्तीवर मुक्त क्षारामुळे इजा झालेली असते. तसेच, त्यांच्या शरीरात अफलोटाॅक्झिनचे (विषकारक घटक) प्रमाण दिसले. या मुक्तक्षाराची प्रक्रिया उदासीन करायची असेल तर जीवनसत्त्व-अ, जीवनसत्त्व-ब, जीवनसत्त्व-क, जीवनसत्त्व-ई आणि सेलेनियम ही पोषकतत्त्वे बाळगून घ्यावी लागतात.

अफलोटाॅक्झिन या विषकारक घटकामुळे पेशींच्या

आवरणावर परिणाम होऊन संसर्ग वाढतो. नैसर्गिकरीत्या जीवनसत्त्व-अ, जीवनसत्त्व-के, जीवनसत्त्व-ई या प्रति प्राणीद्विभक्तक जीवनसत्त्वांमुळे मुक्त संयुग, अफलोटाॅक्झिन यामुळे होणारे परिणाम टाळता येतात. परंतु, कुपोषित बालकामध्ये मुळातच या पोषकतत्त्वांच्या अभावामुळे याचे विषकारक परिणाम वाढतात आणि त्यामुळे यकृताच्या पेशी दुखावतात/नाश पावतात आणि त्यामुळे झुरणीसारखे आजार वाढतात.

कुपोषण कोणत्याही वयोगटातील व्यक्तींना होऊ शकते, परंतु अर्भके व लहान मुले यांना प्रथिने उष्मांक कुपोषण जास्त प्रमाणात होते. कारण, या वयात पोषकतत्त्वांची आवश्यकता अधिक प्रमाणात असते आणि एक वर्षापेक्षा कमी वयाच्या मुलांना सतत अपुरा अन्नपुरवठा झाल्यास सुकटीसारखे रोग होतात.

४. संसर्ग - झुरणी होण्यापूर्वी बाळाला प्रथम जंतूंचा संसर्ग होतो. दक्षिण भारतातील अभ्यासात असे दिसून आले आहे की, झुरणी झालेल्या प्रत्येक मुलास तीव्र स्वरूपाचा अतिसार होतो. हा अतिसार संसर्गामुळे झाल्याचे निष्पन्न झाले. तसेच, सातत्याने होणाऱ्या संसर्गजन्य रोगामुळे बाळाची वाढ मंदावते व दुय्यम स्वरूपाचे आजार ओढवतात.

५. चयापचयाच्या विविध प्रायोगिक अभ्यासांमध्ये असे सिद्ध झाले आहे की, संसर्गामुळे पोषकतत्त्वाचा ऱ्हास होतो. पोषक तत्त्वांचे शोषण होत नाही. त्यामुळे कुपोषणाची स्थिती जास्तच बळावते. ज्या मुलांचा आहार परिपूर्ण व योग्य असतो, पुरेसा असतो, अशा मुलांच्या शरीरात संसर्गामुळे होणारा पोषकतत्त्वांचा ऱ्हास कमीत कमी असतो, परंतु जी मुले मुळातच कमी खातात (ज्यांचा आहारच अपुरा असतो) त्यांच्यावर या संसर्गाचे परिणाम तीव्र स्वरूपात जाणवतात.

६. जैविक घटक : माता कुपोषित असल्यास म्हणजे गर्भार अवस्थेचे स्त्रीचे पुरेसे पोषण झाले नसेल, तर अशा स्त्रिया कमी वजनाच्या बाळांना जन्म देतात. परिणामतः जन्म झाल्यानंतर अर्भकाच्या पोषणाच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी माता सक्षम नसते. कुपोषणामुळे शरीरांतर्गत विकरे तयार होण्याची क्रियादेखील मंदावते आणि अन्नावर वासना राहत नाही. त्याचा परिणाम म्हणून आहार कमी घेतला जातो. अशा मातेच्या दुधात पोषकतत्त्वांचे प्रमाण कमी होते.

७. अशा मातांच्या आहारमध्ये प्रथिनांचे आणि उष्मांकांचे प्रमाण कमी असते किंवा इतर भाज्या या संवर्गातील भाज्यांचे प्रमाण जास्त असते. त्यामुळे एकंदरीतच आहारकातील पोषकतत्त्वांची घनता कमी होते आणि असा आहार घेतल्यामुळे बाळाचे पोट लवकर भरते. पण त्याची प्रथिनांची आवश्यकता भागत नाही. अशा मुलांना होणारे संसर्गजन्य आजार हे प्रथिने उष्मांक कुपोषण होण्याचे महत्त्वाचे कारण आहे. हगवण, कांजिण्या, श्वसनसंस्थेचे आजार किंवा इतर संसर्गजन्य आजारांमुळे बालकांच्या शरीरात प्रथिने उष्मांकांचा ऋणात्मक समतोल निर्माण होतो. यासाठी अन्नावर

वासना नसणे, उलट्या व शरीरांतर्गत विघटन प्रक्रिया वाढणे या बाबी कारणीभूत ठरतात.

६. वातावरण : अतिगर्दीच्या ठिकाणी राहण्यामुळे निर्माण होणारी परिसर अस्वच्छता व त्याचा परिणाम म्हणून सतत संसर्ग व त्यामुळे होणारे हगवणीसारखे आजार यामुळे प्रथिने उष्मांक कुपोषण होते.

कुपोषणाला कारणीभूत ठरणारे घटक, कुपोषणाचे प्रकार आदींची माहिती आपण या लेखातून घेतली. कुपोषण रोखण्यासाठी सरकार विविध पातळ्यांवर प्रयत्न करीत असते. काही सरकारी योजनाही आहेत. त्यांचा लाभ घेतल्यास कुपोषणाच्या समस्येवर नक्कीच मात करता येईल.

पैशापुढे प्रेमाचाच विजय

योगिता अनाथ असल्याचे हेरून राहुलने तिच्या पैशांवर डल्ला मारला. अखेर योगिताने महिला आयोगाकडे दाद मागितली. आयोगाच्या हस्तक्षेपामुळे राहुल आणि योगिताचा विवाह पार पडला.

धनंजय बिजले

योगिता (मूळचे नाव बदलले आहे.) अतिशय सरळ, मनमिळावू मुलगी. आपण बरे आणि आपले काम बरे, असा तिचा स्वभाव. बिचारीचे आईवडील ती दोन वर्षांची असतानाच अपघातात वारले. घरची परिस्थिती अतिशय गरीब. सुरवातीला काही काळ मामाने तिला लहानाचे मोठे केले. पण त्याचीही परिस्थिती बेताची. शिवाय तोदेखील सतत आजारी असायचा. त्याचाही विवाह झालेला नव्हता. कदाचित आजारपणामुळेच त्याने विवाह न करण्याचा निर्णय घेतला असावा. एकुलत्या एका बहिणीच्या अपघाती मृत्यूने त्याचा उरलासुरला आधारदेखील केव्हाचाच गेला होता. योगिता त्याची लाडकी होती. पण तिचे पालनपोषण करणे त्याच्या आवाक्याबाहेरचे होते. सततच्या आजारपणाने आपले काही खरे नाही, याचा त्याला अंदाज आला होता. त्यामुळे योगिताचे काय करायचे, या विचाराने त्याला अनेकदा रात्र रात्र झोप लागायची नाही. एव्हाना योगिता चार-पाच वर्षांची झाली होती. मामा व योगिता जेथे रहात ते तालुक्याचे गाव. अधेमध्ये मामा शहरातल्या गावात चक्कर टाकत असे. त्याला नातेवाईक असे फार कोणी नव्हते. काही मित्रही होते. त्यांच्याशी तो अधूनमधून बोलायचा. पण मार्ग काही सुचत नव्हता. मामाला नेमका काय आजार होता, हे कळत नव्हते. मात्र तो बरा होण्यासारखा नक्कीच नव्हत. त्यामुळे योगिता मोठी होण्याच्या आत तिची काही तरी योग्य सोय लावायची, असा त्याचा मानस होता.

अखेर मित्रांच्या सल्ल्याने त्याने निर्णय घेतला तो म्हणजे तिला शहरातील अनाथालयात सोडायचा. अनाथालयात जाऊन त्याने सारी चौकशी केली. तेथे त्यांना सारी परिस्थिती सांगितली. अखेर त्यांच्या होकारानंतर मोठ्या जड अंतःकरणाने लाडक्या योगिताला त्याने तिथे सोडले. एका अर्थाने मामाने हे केले बरेच झाले. कारण, वर्षभरातच त्याचाही मृत्यू झाला. अशाप्रकारे अनाथालयच योगिताचे

कुटुंब झाले. मामाने जेव्हा तिथे सोडले तेव्हा तिचे वय फारच लहान होते. कळण्यासारखे तिचे वय नव्हते. त्यामुळे तेथील लोकच तिच्यासाठी आई-वडील होते, तर तिच्या सोबत वाढणारे भाऊ-बहीण. मात्र या वातावरणात ती चांगली रमली. तिने घर कसे असते हे पाहिलेच नव्हते. त्यामुळे अनाथालयालाच तिने घर मानले होते. पाहता पाहता ती तेथेच मोठी झाली. आजूबाजूच्या मुलां-मुलींबरोबर वाढली. त्यांच्यासमवेत शिकली. त्यांच्यासमवेत सारे सण-उत्सव तिने साजरे केले. त्यांच्यासमवेतच शाळेत गेली, शिकली. अभ्यासात तिने चांगली गती संपादन केली. आपल्याला जवळचे कोणी नातेवाईक नाहीत, याची खंत तिला अधूनमधून कधीतरी व्हायची. पण ती तेवढ्यापुरतीच. कारण, नंतर ती आसपासच्या मुला-मुलींत रममाण व्हायची.

आता हे सारे दिवस सरले होते. योगिता मोठी झाली होती. पाहता पाहता तिने महाविद्यालयीन शिक्षण पूर्ण केले होते. महत्वाचे म्हणजे तेथेही तिला चांगल्या प्रकारे गुण मिळाले. विविध सेवाभावी संस्था, स्वयंसेवी संस्था नेहमी अनाथालयात मदत करण्याच्या हेतूने सण-उत्सवादिवशी येत असत. त्या वेळी गुणवंत मुलांचा सत्कारही केला जात असे. यात योगिताचाही सत्कार झाला होता. एका संस्थेने तिला, आता शिक्षण पूर्ण झाले आहे, नोकरी करणार का? अशी विचारणा केली. योगिता पटकन तयार झाली. त्यांच्या मदतीने योगिताला एका चांगल्या कंपनीत नोकरीही मिळाली. त्यामुळे आता ती स्वतःच्या पायावर उभी राहू शकत होती. तिला फार चांगला नाही पण बऱ्यापैकी पगार होता. त्यामुळे तिने अनाथालय सोडण्याचा निर्णय घेतला. जेणेकरून तिथे अन्य गरजूला आधार मिळेल. आपला पहिला पगार तिने मदत म्हणून अनाथालयाला देण्याचा ठरविला. फूल नाही फुलाची पाकळी तरी, म्हणून तो पहिला पगार तिने दिलादेखील. दुसऱ्या पगारातून लहान मुलांना कपडे व खाऊ घेतला. अशा प्रकारे तिने आनंदाने अनाथालयाचा निरोप घेतला. त्या वेळी तिच्या डोळ्यांत अश्रू तरळून गेले.

अर्थात, ती त्याच शहरात राहणार असल्याने आठवण होईल तेव्हा अनाथालयाला भेट देऊ शकणारच होती. नोकरी करत ती

आता बाहेर स्वतंत्रपणे एका भाड्याच्या घरात एकटीच राहू लागली. लहानपणापासून सारे काही स्वतः करायची सवय लागल्याने तशी ती आत्मनिर्भर होती. शिवाय स्वावलंबीदेखील होती. पैशांचे मोल पुरते जाणून होती. त्यामुळे मिळालेल्या कष्टाच्या पैशांचे मोल तिला पुरेपूर जाणवत होते. मिळालेल्या पगारातून थोडाफार पैसा रोजच्या जगण्यासाठी खर्च केल्यानंतर उरलेला पैसा बँकेत साठवायचा, हे ब्रत तिने पहिल्या दिवसापासून पाळले होते. त्यामुळे तिच्या बँकेत बऱ्यापैकी रक्कम साठत होती. एव्हाना तिची जीवनाची घडी व्यवस्थित बसू लागली होती. आपण बरे आणि आपले काम बरे, असा तिचा स्वभाव. कोणाच्या नसत्या चौकशा करायच्या नाहीत. कोणत्याही वादात पडायचे नाही. त्यामुळे तिच्याविषयी कोणाची कधीची काही तक्रार नसायची.

ती जेथे नोकरी करायची, ती कंपनी फार काही मोठी नव्हती. पण तेथील कामाचे वातावरण मात्र फार चांगले होते. योगिता आता तेथे चांगलीच रुळली होती. पाहता पाहता तिला नोकरी लागून आता चांगली दोन वर्षे झाली होती. तिथे तिच्या नव्या मित्रमैत्रिणी झाले होते. अनेक जण चांगल्या श्रीमंत घरातील होते, तर काही मध्यमवर्गीय होते. योगिताच्या स्वभावामुळे तिच्याशी सगळेच जण बोलत असत. ती जेव्हा कंपनीत रुजू झाली त्यावेळी तिची ओळख करून देण्यात आली होती. ज्या विपरीत

परिस्थितीतून ती इथवर आली आहे, हे जेव्हा लोकांना समजले तेव्हापासूनच तिच्याविषयी सर्वांच्या मनात एक सहानुभूती निर्माण झाली होती. ती कोणत्या परिस्थितीतून इथपर्यंत आली आहे, हे सर्वांना माहिती असल्याने तिच्याबद्दल लोकांच्या मनात कौतुकाची व आदराची भावना होती.

त्यामुळे अनेक मैत्रिणी तिला सणावाराला घरी बोलावत असत. गोडधोड जेवण घालत असत. शिवाय त्यांच्या कुटुंबीयांसमवेत जेवायला बसवत. यामुळे योगिताला फार बरे वाटायचे. आपल्याला असे क्षण आई-वडिलांसमवेत व्यतीत करायला मिळाले नाहीत, याची तिला कधी कधी खंत वाटायची. पण जे नाही त्याची खंत करण्यापेक्षा जे आहे त्याचा आनंद उपभोगावा, अशी तिची मनोधारणा होती. त्यामुळे ती सतत आनंदी राहायची.

योगिता आता २५ वर्षांची झालेली होती. ती काम करीत असलेल्या टिकाणी तिच्या समवयीन काही मुली होत्या.

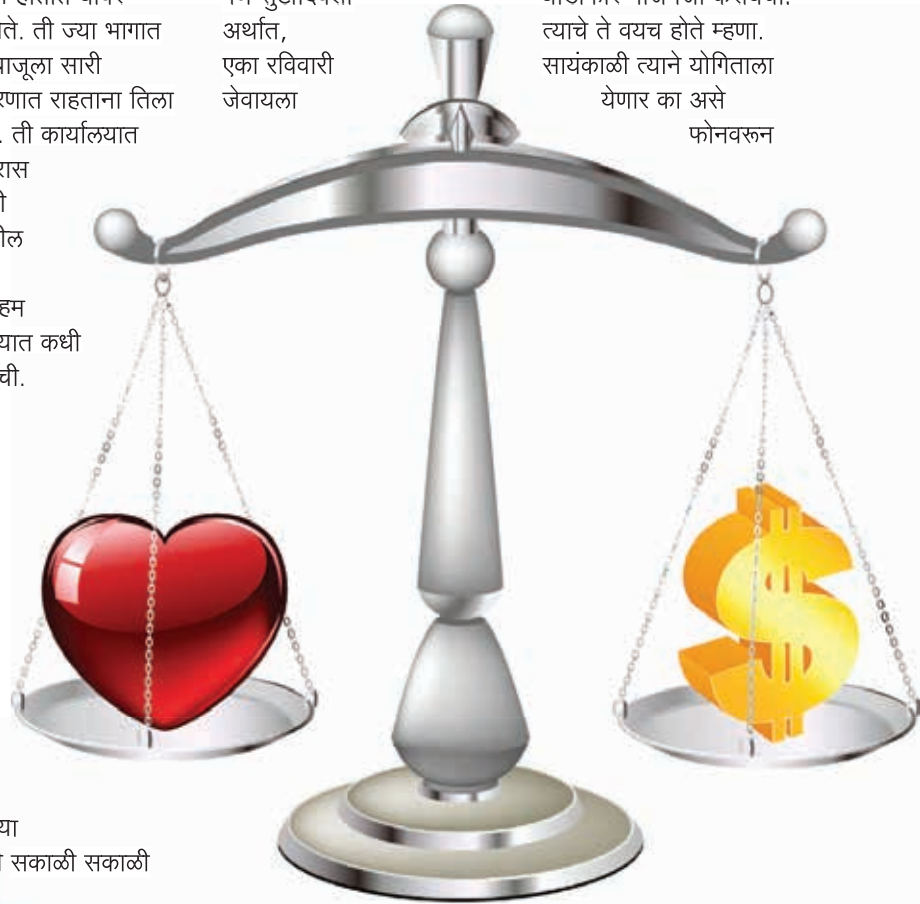
त्यांच्यासमवेत योगिताचे चांगले जमत असे. आता या मुलींच्या घरीदेखील तिची ये-जा व्हायची. या मुलींच्या घरी गेले की तेथे अनेकदा त्यांच्या लग्नाचा विषय तिच्या नेहमी कानी पडायचा. या मुलींच्या लग्नासाठी त्यांचे आईवडील सतत चिंतित असायचे. त्यांचे पालकच काय, पण या मुलीदेखील चिंतित असायच्या. योगिताला हे पाहून कधी कधी गंमत वाटायची. पण काही वेळा तिचे मन खट्टू व्हायचे. आपल्यासाठी अशी काळजी वाहणारे कोणी नाही या विचाराने ती अस्वस्थ व्हायची. पण असा विचार करून काही उपयोग नाही, हेदेखील तिला माहिती होते. त्यामुळे ती आहे ती परिस्थिती पहिल्यापेक्षा चांगली आहे, अशी मनाची समजूत घालून पुढे वाटचाल करित राहिली.

आता तिचेही लग्नाचे वय झाले होते. तिलाही मनातून वाटायचे आपलेही लग्न व्हावे, आपले एक सुंदर घर असावे, आपला चांगला संसार असावा, मुलांच्या कलकलाटाने भरलेले घर असावे. आपल्या स्वप्नातील राजकुमार कोठे दडून बसला असावा, याचा विचार तिच्या मनाला स्पर्शून जायचा. तिच्यासाठी स्थळे पाहणारे हक्काचे असे कोणी नव्हते. पण म्हणून काय झाले, आपण चांगली स्वप्ने पहावीत. चांगली स्वप्ने पाहिली की तू पूर्ण होतात यावर तिचा विश्वास होता. दिवसांमागून दिवस जात होते. ती ज्या भागात राहात होती, तो भाग तसा चांगला होता. आजूबाजूला सारी मध्यमवर्गीय कुटुंबे राहत होती. त्यामुळे या वावरणात राहताना तिला कधीही कसली भीती किंवा अडचण येत नव्हती. ती कार्यालयात जाण्यासाठी रोज सकाळी बरोबर नऊच्या सुमारास बसस्टॉपवर जायची. नेमक्या त्याचवेळी आणखी एक मुलगा बसस्टॉपवर नेहमी असायचा. तोदेखील कोठेतरी कामावर जाण्यासाठी बस पकडायला यायचा. साधारण दोन-तीन महिने तरी ते रोज हम खास बसस्टॉपवर दोघेही असायचेच. पण त्यांच्यात कधी संभाषण होत नव्हते. पण नजरेला नजर भिडायची. कधी तरी स्मितहास्य व्हायचे.

पण एक दिवस दोघांनाही बसस्टॉपवर यायला उशीर झाला. त्यामुळे दोघांचीही बस चुकली. कामावर तर जाण्यास उशीर होणार होता. त्यामुळे दोघांचीही घालमेल होत होती. शेवटी त्या मुलाने योगिताला विचारले. आपण शेअर रिक्षा करायची का... त्यावर तीदेखील तयार झाली. अशारीतीने त्यांचे पहिले संभाषण सुरू झाले ते रिक्षात. मुलाचे नाव होते राहुल (मूळ नाव बदलले आहे). एका खासगी कंपनीत तो नेकरीला होता. साधारण अर्ध्या तासाच्या प्रवासात त्यांचे जुजबी बोलणे झाले. त्यानंतर ते आपापल्या कामासाठी निघून गेले. रोज बसथांब्यावर त्यांची सकाळी सकाळी

गाठ पडायचीच. त्यामुळे आता ओळख झाल्याने त्यांच्या सकाळी सकाळी गप्पा सुरू झाल्या. रोज सकाळी ते एकमेकांना गुड मॉर्निंग करून बस येईपर्यंत गप्पा मारायचे. अर्थात, दहा-पंधरा मिनिटांचाच हा संवाद असायचा. पण हा संवाद योगिताला फार छान वाटू लागला. तशी ती फार कोणाशी बोलायची नाही. पण राहुलशी बोलताना तिला का कोणास टाऊक फारसा संकोच वाटत नव्हता. कदाचित गेले अनेक दिवस ती त्याला पाहत होती.

पण आता मात्र दोघांची चांगली मैत्री झाली होती. एकमेकांना दोघांनी फोन नंबर शेअर केले होते. त्यामुळे आता त्यांच्यातील संवाद केवळ सकाळपुरता मर्यादित न राहता वाढू लागला होता. फोनवर ते दिवसभरात किमान एकदा तरी बोलायचे. हळू हळू व्हॉट्सअॅपवर संदेशांची देवाणघेवाण सुरू झाली. सुरुवातीचा ओपचारिकता बाजूला पडून त्यांच्या चांगल्या गप्पा होऊ लागल्या. तो येथे एकटाच राहत होता. त्याचे आई-वडिल गावी राहायचे. योगितापेक्षा दोन वर्षांनी मोठा असलेला राहुल अविवाहित होता. राहुलला फिरायची, सिनेमा पाहण्याची मौजमजा करण्याची आवड होती. त्यामुळे आठवडाभर तो कष्ट करायचा. थोडीफार मौजमजा करायचा. त्याचे ते वयच होते म्हणा. सायंकाळी त्याने योगिताला येणार का असे फोनवरून

विचारले. सुरुवातीला योगिताला काय म्हणावे हेच कळेना. तिने काही तरी कारण सांगून नकार दिला. पण राहुलने आग्रहच केला. नाही-हो करत ती अखेर तयार झाली. राहुलने तिला एका छान रेस्टॉरंटमध्ये जेवायला नेले. या रेस्टॉरंटमधून समोर छान समुद्र दिसायचा. राहुल म्हणाला, मला निवांतपणा हवा असला की मी येथे येतो. या किनार्यावर फेरफटका मारतो. रेस्टॉरंटमध्ये जेवतो आणि जातो. आटवड्याचा कामाचा शिण इथं आलं की पळून जातो. योगितालाही हे रेस्टॉरंट फारच आवडले. खरं तर ती जेथे राहत होती तेथून ते फार दूर नव्हते. पण ती अशी कधी एकटी फिरायला बाहेर पडायची नाही. त्यामुळे आजची सायंकाळ तिच्या जीवनातील वेगळीच संस्मरणीय संध्याकाळ ठरली होती. राहुलबरोबरच्या गप्पांनी तिला छान वाटले होते. नंतर येथे येण्याचा जणू त्यांचा शिरस्ताच बनला. दर रविवारी ते येथे येऊ लागले. त्यांच्यातील मैत्री आता चांगलीच घट्ट झाली होती. किंबहुना योगिता हळू हळू त्याच्याकडे आता मित्राच्या पलीकडे जाऊन पाहत होती. म्हणजे खरे सांगायचे तर ती त्याच्या प्रेमात पडू लागली होती.

राहुल तिची काळजी करायचा. तिची आस्थेने विचारपूस करायचा. योगितासाठी हे सारे नवे होते. आपले काळजी करणारे कोणीतरी आहे या भावनेनेच तिला सुखद वाटायचे. शिवाय तिचे वयही तसेच होते. ती तशी स्वभावाने भोळी होती. समोरच्या व्यक्तीवर पटकन विश्वास टाकण्याचा तिचा स्वभाव. इथे तर राहुल रोजच तिला भेटायचा. त्यामुळे त्याच्यावर तिचा अधिकच विश्वास बसला होता. राहुल दिसायला तसा सामान्य होता. पण नेहमी हसतमुख असायचा. आता तोदेखील योगिताला भेटायला येताना कधी गजरा घेऊन येऊ लागला. सकाळी बसस्टॉपवरच तो तिला जेव्हा मोगऱ्याचा सुंदर गजरा देत असे, त्यावेळी योगिता मोहळून जाई. खरं तर ती त्याच्या प्रेमातच पडली होती. अर्थात, योगिताच काय कोणतीही मुलगी राहुलच्या अशा रूजू वागण्याने प्रेमातच पडली असती. पण तिला स्वतःची परिस्थिती माहिती होती. मात्र एक दिवस राहुलने सरळ तिच्याकडे लग्नाची मागणी घातली. योगिताने आधीच तिची सारी परिस्थिती सांगितलेली होतीच. त्यामुळे योगिता त्याला म्हणाली, अरे राहुल, मी अशी एकटी, माझ्या मागे कोणी नाही. तू भरल्या घरातून आला आहेस. तेव्हा तुला अनेक मुली मिळतील. त्यामुळे तू लग्नाबाबत पुन्हा विचार केलेला बरा. आपण मित्र आहोत तेच चांगले आहे असे मला तरी वाटते.

यावर राहुल तिला म्हणाला, हे बघ, मला तू कोण आहेस, किती श्रीमंत आहेस, तुझी घरची परिस्थिती याविषयी मला काही देणेघेणे नाही. मला केवळ तुझ्याशी लग्न करायचे आहे. तुझ्या संपत्तीशी किंवा पैशांची नाही. तू चांगली आहेस, प्रेमळ आहेस हे माझ्यासाठी पुरेसे आहे. त्यामुळे तू असला काही विचार करू नकोस. आपण छान घर घेऊ, संसार मांडू. राहुलने तिला छान सुखी, संसाराचे स्वप्न दाखविले होते. योगिताही त्या स्वप्नाच्या जगाची विचार करू लागली. तुझी हरकत नसेल तर मला लग्न

करण्यास काही हरकत नाही, असे तिने त्याला सांगितले. आता योगिताही आपल्या नव्या संसाराच्या स्वप्नात रममाण होऊ लागली. आपले एक छान घर असेल, पुढे मुले होतील असे सारी स्वप्ने ती रंगवू लागली. आता राहुलला ती परके मानतच नव्हती. त्यांचे अजून लग्न झाले नव्हते, पण तरीही ती त्याच्यावर विसंबून राहू लागली. छोटे-मोठे निर्णय ती त्याला विचारून घेऊ लागली.

राहुलही तिच्याशी फार मधुरतेने मित्राप्रमाणेच वागत होता. पण त्याच्या मनात वेगळेच काही तरी शिजत होते. योगिताला त्याचा काही एक थांगपत्ता नव्हता. एक दिवस राहुल तिला म्हणाला, मी एक फार मस्त घर पाहिले आहे. चल, या रविवारी पाहून येवूयात का? योगिता लगेच तयार झाली. हे घर म्हणजे वन बीएचके प्लॉटच होता. पण तीन खोल्यांचे हे घर फारच छान होते. प्लॉटच्या गॅलरीतून दिसणारे सुंदर लोकेशन अफलातून होते. योगिता पाहताक्षणी या घराच्या प्रेमात पडली. हे आपले घर होणार या कल्पनेनेच ती खरे तर हुरळून गेली होती. घराची किंमत अर्थातच वीस-पंचवीस लाखांच्या घरात होती. पण हे घर घ्यायचेच असे योगिता राहुलला म्हणाली. यावर राहुल म्हणाला, अरे, म्हणून तर तुला दाखवायला आणले आहे. ना. तुझी पसंती महत्त्वाची. तुला पसंत पडले की मग झाले. पुढच्या गोष्टी करायला बऱ्या. आर्थिक जुळवाजुळव करणे सोपे नाही. माझ्याकडे आता तर दोन-एक लाख रुपये आहेत. तेवढ्यात काही होणार नाही. पण तुला घर आवडले की मग विचार करता येईल, असे म्हणून तुला दाखवायला आणले. योगिताने घर पहिल्याच दमात पसंत केले. ती त्याला म्हणाली, लग्न झाले की पहिले इथं यायचे आणि घर बुक करायचे. दोघांच्या पगारात आपण सहज कर्ज फेडू. झाले आटवडाभर योगिता केवळ नव्या घराचेच स्वप्न रंगवत होती.

नंतर राहुल तिला म्हणाला, लग्न तर आपण करणारच आहोत. तेव्हा त्याआधीच घरही बुक करू या. म्हणजे आपल्याला स्वस्तात पडेल. पुन्हा किंमत वाढल्या तर पंचाईत नको. योगितालाही त्याचे म्हणणे पटले. घर बुक करण्यासाठी सहा लाख रुपये लागणार होते. राहुल म्हणाला, माझ्याकडे आता एक लाख रुपये आहेत. तुझ्याकडे असतील तर पैसे दे. योगिताने गेल्या पाच एक वर्षात मिळालेला सारा पगार बँकेतच ठेवला होता. तिच्याकडे आता सात-आठ लाख रुपये जमले होते. तिने थोडा विचार केला. तिलाही राहुलचे मत पटले. आटवडाभरात तिने तिच्या मुदतठेवी मोडल्या आणि पाच लाख रुपये राहुलच्या हाती सोपविले. तो शनिवारचा दिवस होता. राहुल म्हणाला उद्या सकाळी सकाळी आपण घर बुक करून येऊ. तू तयार रहा, मी सकाळी दहाला तुला न्यायला येतो. योगिता छानपैकी स्वप्न रंगवत झोपी गेली.

रविवारी सकाळी ती मोठ्या आनंदाने उठली. पटपट आवरून तयार झाली. आज आपण घर बुक करणार आहोत, हेच तिला पटत नव्हते. तिला हे सारे स्वप्नवत वाटत होते. दहा वाजले राहुल आता कधीही येईल, म्हणून ती वाट पाहू लागली. दहाचे बारा झाले. तरी

राहुलचा पत्ता नाही. फोन केला तर फोन बंद. राहुलला काय झाले असेल. काही बरेवाईट तर झाले नसेल ना, या विचाराने तिच्या मनाचा थरकाप उडाला. तिने स्वतःच्याच मनाची समजून घातली. आता दुपारचे दोन वाजले होते. राहुलचा पत्ताच नव्हता. जिथे राहुल राहत होता तेथे ती गेली तर काय रूमला कुलूप. आता तिला काय करावे सुचेना. ती सरळ घरी आली व राहुलच्या फोनची वाट पाहू लागली.

इकडे राहुलच्या मनात वेगळाच कट शिजला होता. योगितासारखी भोळी मुलगी पुन्हा त्याला शोधून सापडणार नव्हती. वेडीने माझ्या हातात सरळ पाच लाख रुपये दिले, असे तो मनाशीच हसत हसत म्हणाला. पैसे हाती पडताच तो आता योगिताला विसरला होता. त्याच रात्री त्याने ती रूम सोडून दिली होती. योगिताशी संबंध तोडून टाकायचे आणि पैसे हडप करायचे हा त्याचा पहिल्यापासूनच प्लॅन होता. त्यामुळेच त्याने तिला लग्नाचे आमिष दाखवत घराचेही स्वप्न दाखविले होते. राहुलने आपल्याला फसवले असेल अशी पुसटशी कल्पानाही योगिताला आली नाही. इतका तिचा त्याच्यावर विश्वास होता. तिला वाटले की, त्याला गावी काही तरी अडचण आली असेल. त्यामुळे त्याला जावे लागले असेल. कदाचित फोन बंद पडला असेल. अशी मनाची समजून घालत योगिता झोपी गेली. पण दुसऱ्या दिवशीही त्याचा पत्ता नाही, फोन लागला नाही. आता मात्र तिला त्याची काळजी वाटू लागली. बघता बघता चार दिवस झाले. राहुलचा काही पत्ता नव्हता. आता मात्र तिला काय करावे तेच सुचेना. आपण फसवलो तर गेलो नाही ना, या भीतीने ती हादरून गेली. कोणाला सांगायची सोय नव्हती. योगिता रात्र रात्र एकटीच रडू लागली. आपल्या स्वप्नांचा असा चक्काचूर होईल, असे तिच्या ध्यानीमनीही नव्हते.

राहुल कोणत्या कंपनीत काम करतो हे तिला माहिती होते. पण ती कंपनी कोठे आहे, हे तिला नेमकेपणाने माहिती नव्हते. कारण योगिता बसमधून उतरल्यानंतर त्याला पुढे बस बदलून दुसऱ्या बसने कंपनीत जावे लागायचे. पण आता तिने राहुलच्या

कंपनीचा पत्ता शोधून काढला. तेथे ती गेली व राहुलला बोलावून घेतले. तिला कंपनीत पाहून राहुलला धक्का बसला. त्याने जवळपास कोण ही मुलगी असाच आविर्भाव आणला. तो तिला भेटला, पण आपण आता तुझ्याशी लग्नाचा विचार सोडून दिल्याचे त्याने तिला खडसावून सांगितले. तिने पैशांचा विषय काढताच तो तिला म्हणाला, कसले पैसे, तू कधी मला पैसे दिले. तुझ्याकडे काय पुरावा आहे. त्याचे बोलणे ऐकून योगिताच्या पायाखालची जमीनच सरकली. तिचा विश्वासच बसेना. राहुलने तिला जवळ जवळ कंपनीतून हाकलूनच दिले. आता मात्र तिला काय करावे, हेच सुचेना. अजूनही तिला राहुलशीच लग्न करायचे होते. तिने आपली ही सारी व्यथा राज्य महिला आयोगाकडे पत्राने कळविली व यातून काहीतरी मार्ग काढण्याची विनंती केली.

आयोगाच्या समुपदेशकांनी राहुलला नोटीस बजावून बोलावून घेतले. नोटीस पाहताच तो देखील मनाशी हादरला. योगितासमोर जेव्हा तो सुनावणीसाठी आला त्यावेळीही त्याने पैसे घेतल्याचे नाकारलेच. खरे तर योगिताकडे पैसे दिल्याचा पुरावा नव्हताच. पण तिला पैशांपेक्षाही राहुल हवा होता. इथं समुपदेशकांची कसोटी होती. कारण योगिताच्या भावनांचा हा मुद्दा होता. त्यांनी राहुलला फार इमोशनली हॅडल केले. तू इतक्या वाईट पद्धतीने वागूनही योगिता आजही तुझ्यावर निस्सीम प्रेम करते. अजूनही पाच लाखांचा विषयही काढलेला नाही. तुला इतकी चांगली, सरळ, निस्वार्थी प्रेम करणारी मुलगी शोधून सापडणार नाही, हे समजावून सांगितले. राहुलला हे पटले. आपण पैसे बुडवूनही योगिता इतके चांगले वागते, याचा त्याचा स्वतःवरच विश्वास बसेना. योगिताचे आपल्यावर इतके प्रेम आहे याची त्याने कधी कल्पनाही केली नव्हती. आता मात्र त्याने आपली चूक मान्य केली. पैशांच्या लालसेपोटी आपण असे वागलो हे त्याने कबूल केले. योगिताची मनापासून माफी मागितली आणि तो लग्नास तयार झाला. पैशांपुढे योगिताच्या खऱ्या प्रेमाचा विजय झाला.

महिला व सर्वसमावेशक निवडणुका

भारतातील शेवटच्या सामान्य निवडणुकांत ६६ टक्के लोकांनी मतदान केले. म्हणजे एक तृतीयांश लोकांनी मतदान केले नाही. यात दोन प्रकारच्या अनुपस्थिती आहेत. एक स्वतः द्वारे बहिष्कृतता तर दुसरी, व्यवस्थेद्वारे बहिष्कृतता. त्यामुळे, निवडणुकांतील समावेशकतेसमोर तीन आव्हाने आहेत ती म्हणजे, जागरूकता, सर्वांपर्यंत माहितीचा प्रसार आणि सर्वांची मतदानापर्यंत सहज पोहचण्याची संधी!

भीम रासकर

गावाची व्याख्या आता ग्लोबल व्हिलेज अशी झाली आहे. या ग्लोबल व्हिलेजची सर्वसमावेशकता लोकशाही व निवडणुकीच्या अंगाने तपासणे गरजेचे आहे. नव्या गावगाड्यावर याचा खूप परिणाम होत आहे व होणार आहे. पण सर्वसमावेशकता म्हणजे नेमके काय?

‘एका मोठ्या गोष्टीचा भाग असण्याची स्थिती वा केलेली कृती’, अशी समावेशकतेची व्याख्या करता येईल. सामाजिक संदर्भात समावेशकता म्हणजे, प्रत्येक व्यक्तीला - अगदी सुरुवातीपासून, त्या व्यक्तीची वैयक्तिक कौशल्ये, वांशिक वा सामाजिक मुळे यांना न जुमानता - सर्व सामाजिक प्रक्रियांमध्ये भाग घेण्याची मुबलक संधी उपलब्ध असणे असे म्हणता येईल. (नॉर्विक, १९९९) निवडणुकीत मतदान हा त्यातलाच एक भाग! स्वतःचं घर हरवलेल्या कबुतरासमान - सामावून घ्याय्याची स्थिती व स्वभाव बदलतोय का?

एक परिंदा रोज खटखटाने आता है,

दरवाजा मेरे घर का।

जरूर लकडी उसी पेडकी है,

जिसपर कभी आशियाना था उसी का।

नॅशनल डेमोक्रेटिक असोसिएशनच्या मते, आंतरराष्ट्रीय घडामोडींमध्ये मुक्त, न्याय्य आणि पारदर्शक निवडणुका हा लोकशाहीचा गाभा आहे. उदाहरणार्थ, भारतात The ssociation of Parents of Disappeared Persons, हि संघटना जम्मू आणि काश्मीर मधील हरवलेल्या, व्यक्तींचा शोध घेण्याचे कार्य करीत आहे. हे लोक भारताच्या लोकशाही प्रक्रियेचा भाग आहेत का? त्यांना मतदान करण्याचा हक्क कसा मिळणार? याचा अर्थ ही मंडळी त्या कबुतरासारखी जगा बाहेर फेकली गेली आहेत, समाज प्रवाहात नाहीत असं म्हणायचं का?

भारतातील शेवटच्या सामान्य निवडणुकांत ६६ टक्के लोकांनी मतदान

केले. म्हणजे एक तृतीयांश लोकांनी मतदान केले नाही. यात दोन प्रकारच्या अनुपस्थिती आहेत. एक स्वतःद्वारे बहिष्कृतता तर दुसरी, व्यवस्थेद्वारे बहिष्कृतता. त्यामुळे, निवडणुकांतील समावेशकतेसमोर तीन आव्हाने आहेत ती म्हणजे, जागरूकता, सर्वापर्यंत माहितीचा प्रसार आणि सर्वांची मतदानापर्यंत सहज पोहचण्याची संधी !

भारतात जवळपास १०० दशलक्ष लोक अंतर्गत स्थलांतरीत आहेत. यामध्ये अनुसूचित जाती जमातींमधील लोकसंख्येचा सर्वाधिक समावेश आहे. २०११ च्या, हंगामी स्थलांतरित कामगारांच्या राजकीय समावेशकतेसंबंधी अभ्यासात असे आढळले कि, भारतातील २२ टक्के हंगामी कामगारांकडे मतदान ओळखपत्र नाही वा त्यांचे मतदार यादीत नाव नोंदविलेले नाही. अभ्यासाने हे पाहिले की, कुणीही स्थलांतरित वयाच्या १३-१४ व्या वर्षी घर सोडतात. मतदान ओळखपत्र हे १८ वर्षांनंतर दिले जाते. जेव्हा हे कामगार मतदानास पात्र होतात, तेव्हा त्यांचे काम जोरावर असते व ते फार थोड्या काळासाठी आपल्या घरी जातात. अनेक स्थलांतरितांनी, आपल्याकडे, मतदानपत्र बनविण्यास वेळ नसल्याचे सांगितले आणि आश्चर्याची बाब म्हणजे ८३ टक्के लांब अंतराच्या स्थलांतरीत कामगारांनी कमीत कमी एकदा मतदान चुकविल्याचे सांगितले, कारण ते उपजीविकेच्या शोधात घरापासून लांब होते. यामुळे, स्थलांतरीत कामगार नेहमीच आपले हक्क व सुधारणांच्या राजकीय मागण्या पूर्ण होण्यापासून दूर राहिले आहेत. जे टक्के लोक मतदान करू शकले नाहीत, ते जर करू शकले तर, निवडणुकांच्या निकालावर देखील परिणाम होईल. आपल्या देशात १२.५ दशलक्ष ट्रक ड्रायव्हर्स आहेत, जे नोंदणीकृत मतदार आहेत, ज्यापैकी ९ दशलक्ष मतदान करण्यास असमर्थ आहेत. हे आकडे आश्चर्यजनक आहेत आणि या लोकसंख्येच्या समावेशाने निवडणूक वेगळे वळण घेऊ शकते.

समाज आपल्या संपूर्ण क्षमता तेव्हा जणू शकतो जेव्हा त्यातील महिला व पुरुष पूर्णपणे एकमेकांचे जोडीदार म्हणून कुटुंबात, कामाच्या टिकाणी व समुदायांमध्ये सहभागी होतील. भारतात, लोकसभा आणि विधानसभांमध्ये स्त्रियांचे अतिशय कमी प्रतिनिधित्व राहिले आहे. जिनिव्हा स्थित खर्पीशी झरीश्रळराशपी गणलेप च्या मते, निवडून आलेल्या महिला प्रतिनिधित्वाबाबत भारताचा क्रमांक, खालील चतुर्थांशात आणि १९३ राष्ट्रांपैकी १४८ वा आहे. भारतात स्त्रियांचे, व्यवस्थात्मक राजकीय बहिष्करण होते. उमेदवार म्हणून करावयाच्या समावेशकतेशिवाय, निवडणुकीतला समावेश होऊ शकत नाही.

अलीकडच्या जनगणनेनुसार अपंग जनसंख्येचा भाग २.२१ टक्के इतका आहे. आज जरी काही प्रकारच्या दिव्यांग व्यक्तींसाठी मतदानाची तरतूद असली, तरी अनेकांच्या, मनाची अस्वस्थता या घटनात्मक तरतुदीमुळे मतदानाचा अधिकार हिरावलेला आहे. पैकी, जे मतदान करू शकतात, त्यासाठी मतदान केंद्रे अनुकूल नाहीत. तसेच निवडणूक अभियानांत श्राव्य माहिती देताना भाषणाची कमी गती, मोठ्या प्रिंट्स आणि चिन्हांचा वापर इत्यादींद्वारा, निवडणुकीत

दिव्यांग मतदार समाविष्ट होऊ शकतात.

ज्येष्ठ नागरिकही निवडणूक प्रक्रियांपासून दूर फेकले जातात. भारत जरी तरुणांचा देश असला तरी, ज्येष्ठ नागरिकांची संख्या देखील वेगाने वाढते आहे. केरळ सारख्या राज्यात, १३ टक्के ज्येष्ठ नागरिक आहेत, त्यांतील अनेक लोक मतदानाचा हक्क बजावण्यास असमर्थ ठरण्याचीही शक्यता आहे.

१० दशलक्ष भारतीय पासपोर्टधारक जगभर राहत, अभ्यास करत व काम करत आहेत. याचा अर्थ १० दशलक्ष लोक मतदान करू शकत नाहीत. २०१० च्या घटनादुरुस्तीद्वारे जरी अनिवासी भारतीयांना मतदानाचा अधिकार दिला गेलेला असला तरी, भारतात मतदानास प्रत्यक्ष उपस्थित राहण्याच्या अटीमुळे मुख्य हेतू मारला जातो.

आवाज नसलेल्यांचा, मत नसलेल्या व असुरक्षित लोकांचा नेहमीच मागाहून विचार होतो. त्यामुळेच देशात सर्वत्र विखुरलेले फुटपाथधारक निवडणूक प्रक्रियेत दुर्लक्षित राहतात.

पोस्टल बॅलेटचा वरवरचा वापर आणि उच्च साधन वर्गातील मोठ्या प्रमाणावरील अनुपस्थिती ही कारणे आहेतच, परंतु ती पुरेसे नाहीत व ते बदलले पाहिजे. पोस्टल बॅलेट व्होटर्सकडे दुर्लक्ष केले गेले पाहिजे कारण हे मतदान करताना दिल्या गेलेल्या सूचना पाळल्या गेल्या नव्हत्या. मोठ्या प्रमाणावरील खर्च आणि बेकायदेशीर मार्गाने मते विकत घेणे देखील एका बहिष्काराला कारणीभूत ठरते! चांगल्या, खऱ्या हेतूंची परंतु फार संसाधने नसलेली व्यक्ती निवडणूक लढवू शकत नाही; यामुळे मतदारांना आपली मते विकण्यास प्रोत्साहन मिळते.

समावेशकता वाढवण्यासाठी केलेले प्रयत्न

भारतीय राज्यघटनेने सर्व जात, वर्ग, लिंग, धर्माच्या प्रौढ व्यक्तींना सार्वत्रिक प्रौढ मतदानाचा अधिकार दिला. मात्र सार्वत्रिक प्रौढ मतदान प्रत्यक्षात आणण्यास अधिकारी व सिव्हिल सोसायटीला अनेक प्रयत्न करावे लागतील.

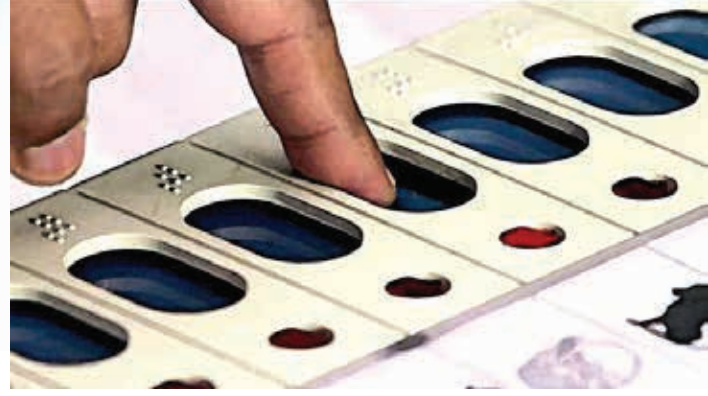
७३ व ७४ वी घटनादुरुस्तीने ग्रामीण भागात स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये स्त्रियांसाठी ३३ टक्के आरक्षण लागू केले. यामुळे, निवडणुकांतील स्त्रियांचा सहभाग लगेचच इतका सुधारला.

सात राज्यांनी तर स्त्रियांसाठी आरक्षण ५० टक्के लागू केले. विविध अभ्यासांनी हे दाखवून दिले आहे की, महिला नेत्या, शिक्षण व अनुभवाच्या कमतरतेच्या आव्हानास झुगारून, त्या सामाजिक-राजकीय प्रश्नांवर अधिक काम करतात आणि तरुण मुलींच्या व त्यांच्या पालकांच्या आकांक्षा व राजकारणातील रुची वाढवितात.

सैनिक मतदान करू शकणार नाहीत, हे ध्यानी घेऊन भारतीय निवडणूक आयोगाने देशभरातील व देशबाहेरील सैन्यासाठी व निवडणुकांच्या कामावर असलेल्या व्यक्तीसाठी (जसे इलेक्टरल ऑफिसर्स, पोलीस, इत्यादी) पोस्टल बॅलेटची तरतूद केली. प्रतिबंधात्मक अटकेत असलेल्या व्यक्तीही पोस्टल बॅलेटद्वारे मतदान करू शकतात. तसेच दिव्यांग व्यक्ती ज्या मतदान कक्षावर जाऊन मतदान करू शकत नाहीत, त्यांचे मत, मतदान अधिकारी त्यांच्या टिकाणी जाऊन नोंदवू शकतो. ऑनलाईन नोंदणी, विद्यार्थी ओळखपत्र, Special Services for Handicapped आणि True Voter pp Xolrb उपयुक्त मार्ग आहेत.

महाराष्ट्र राज्य निवडणूक आयोगाने निवडणूक उमेदवारांचे इलेक्शन ऍफिडेव्हिट परीक्षणाच्या कामास उच्च सारख्या संस्थेस नेमले आणि ती माहिती मतदारांच्या माहितीसाठी प्रसारित केली

गेली. निवडणूक खर्चावर अंकुश ठेवणे व पैशाच्या अवैध व्यवहारावर नजर ठेवण्याबरोबरच कॉम्प्युटर व सॉफ्टवेअरच्या वापराने True Voter pp, आणि Citizens of Patrol (CoP) इत्यादी मोबाईल ऍप्लिकेशन्स आणली आहेत. महाराष्ट्र निवडणूक आयोगाने मतदार सहभाग वाढवून, मुंबई, पिंपरी-चिंचवड, सोलापूर, नाशिक, ठाणे, इत्यादी शहरांत मतदारांची संख्या वाढवली आहे.

नव्या गावगाड्यात निवडणूकीतील सर्वसमावेशकता वाढविण्यासाठी नवे उपाय व शिफारशी

सुचवलेले उपाय	का आणि कसे?
आधार कार्ड, मतदार ओळखपत्राशी जोडणे	बोगस मतदानाची समस्या आहे. सुप्रीम कोर्ट या उपायाचा विचार करित आहे. हा अतिशय परिणामकारक उपाय होऊ शकतो.
व्होटिंग रेकॉर्डनुसार इन्कम टॅक्स रिटर्न फाईल करणे	साधन वर्गास काही प्रमाणात मतदानास प्रोत्साहन मिळेल. मतदानाचे प्रमाण वाढेल.
मतदान अनिवार्य नाही परंतु कर्तव्य म्हणून करायला हवे	मूलभूत अधिकार आपण चांगले जाणतो परंतु मतदान करणे हे कर्तव्य म्हणून घोषित व आत्मसात केले पाहिजे. याचा दीर्घकाळ परिणाम होऊ शकतो.
निरंतर प्रचार अभियान	निवडणूक पूर्व कालावधी हा प्रचार कालावधीपुरता मर्यादित नाही. मतदारांचे प्रबोधन हे संपूर्ण पाच वर्षांच्या कालावधीत झाले पाहिजे. निवडणुका नसतानाचा काळ, मतदारांच्या प्रबोधनासाठी उत्तम काळ आहे.
निवडणूक दूत म्हणून आशा कार्यकर्ती नेमणे	आशा कार्यकर्त्या, गावातील प्रत्येक घराच्या जवळून संपर्कात असतात.
ज्येष्ठ नागरिकांची निवडणूक सेना तयार करणे	ज्येष्ठ नागरिकांकडे मोकळा वेळ आणि भरपूर अनुभव असतो. ते निवडणूक प्रक्रियेवर चांगली देखरेख करू शकतात.
ग्रामसभा व्होटर ऑडीट करणे	मतदार यादी म्हणजे आव्हानच! अचूक मतदार यादी ग्राम सभेमध्ये पडताळली जाऊ शकते. त्यातून अचूकता आणि विश्वासाहता निर्माण होईल.
दिव्यांगत्व असलेल्या व्यक्तींकरिता खास वेळ	दिव्यांगत्व असलेल्या व्यक्ती, राखीव वेळेत मतदान करू शकतात. त्यांसाठी व्होटिंग काळातच एक वेगळा तास ठेवता येईल.
दिव्यांगत्व असलेल्या व्यक्तींकरिता तळम जल्यावर सोय करणे	एक उत्तम सोय होऊ शकते.

वरील सर्व, तात्कालिक व करता येण्याजोगे उपाय आहेत. मात्र आपणास व्यापक निवडणूक सुधारणांसाठी दीर्घ काळासाठी धोरणात्मक उपायांची गरज आहे.

धोरणात्मक उपाय

- अंतर्गत स्थलांतरीत कामगार, दिव्यांगत्व असलेल्या व्यक्ती, ज्येष्ठ नागरिक, अनिवासी भारतीय, यांच्या मतदान हक्कातील प्रमुख बाधा म्हणजे, पोलिंग बूथवर प्रत्यक्ष उपस्थित राहण्याची आवश्यकता. हा अडथळा, रिचआउट केंद्राद्वारे दूर होऊ शकतो.
- पोस्टल बॅलेटचा पर्याय काही मतदारांसाठी असताना, तो अधिक लोकांसाठी, ज्यांना खरेच गरज आहे त्यांसाठी खुला केला जाऊ शकतो. युरोपियन युनिअन मधील १४ राष्ट्रे आणि अमेरिकाही या पद्धतीचा अवलंब करतात. यावर आगाऊ मतदान देखील चांगला तोडगा होऊ शकतो.
- १७ देशांनी अपंगत्व असलेल्या व्यक्ती, ज्येष्ठ नागरिक, अशक्तांसाठी मोबाईल पोलिंग युनिटचा वापर केला आहे. वाहतूक सोयी पुरवल्यानेही मतदान कक्षापर्यंत पोहोच वाढू शकते.
- २००८ मध्ये महाराष्ट्र शासनाने काही समुदायांतील, फूटपाथधारकांना तात्पुरते रेशन कार्ड दिले होते. राज्य निवडणूक आयोग देखील दीर्घकालीन फूटपाथधारकांना चिन्हीत ओळखून त्यांना निवडणूक काळापुरते तात्पुरते मतदार ओळखपत्र देऊ शकते.
- निवडणुकांमध्ये नोटा पर्यायाच्या समावेशानंतर नागरिकांना निवडणुकांचा निषेध करण्याचा पर्याय उपलब्ध झाला आहे. या परिस्थितीत निवडणूक आयोग, मतदान अनिवार्य करण्याचा विचार करू शकतो. मतदान अनिवार्यतेमुळे मतदानाचे प्रमाण वाढेल व निवडणुकांप्रतीची उदासीनता कमी होईल.
- आचारसंहिता काही कायदा नाही. व्यक्तींच्या, स्वतःकडून व व्यवस्थेकडूनच्या बहिष्काराला कमी करण्यास आपणास एका सरळ, स्पष्ट कायद्याची गरज आहे.
- समासाबाहेर फेकल्या गेलेल्या व असुरक्षित व्यक्तींच्या हक्कांसाठी व त्यांचा सहभाग वाढवण्यासाठी काम करणाऱ्या संस्थांसोबत सातत्याने संभाषण व काम करत राहणे अतिशय गरजेचे आहे.
- निवडणूक प्रशंसा धोरणांतर्गत व्यक्तींना व मतदारसंघांना पुरस्कार देण्याने मतदानापासून दूर ठेवणे कमी होईल.
- पक्ष निवडणूक समित्यांमध्ये कमीत कमी ३३ टक्के जागा महिलांसाठी आरक्षित असाव्या.
- मुक्त व न्याय्य निवडणुकांसाठी महिला प्रतिनिधींना येणाऱ्या बाधा दूर करण्यास टास्क फोर्सची स्थापना करावी.

- अल्पसंख्याक समुदायातील महिला मतदारांचे प्रमाण खूपच कमी असून ते वाढवण्याची गरज आहे. निवडणूक कर्मचाऱ्यांमध्ये महिलांची नेमणूक करावी.
 - आरक्षणामुळे महिला व इतर समुदायांचा राजकारणातील सहभाग वाढवण्यास मदत झाली आहे. त्यामुळे आरक्षण व कोटा पद्धतीची देखरेख आणि जोपासना झाली पाहिजे.
 - अनिवार्य असलेल्या ग्राम सभा व महिला सभा घेतल्या गेल्या पाहिजेत. त्यांनी शासकीय यंत्रणांसोबत निवडणूक प्रक्रियेची देखरेख करून पंचायत समिती, जिल्हा परिषदांना अहवाल पाठवला पाहिजे.
 - निवडणूक अभियानात महिलांना अनेक अडचणी येतात. शासनाने याकडे लक्ष देऊन आवश्यक ते गुणवत्तापूर्ण प्रशिक्षण दिले पाहिजे.
 - महिलांकडून प्रशिक्षण व कौशल्यांची कमी या अडचणी सांगितल्या गेल्या आहेत. त्यामुळे गुणवत्तापूर्ण, परिणामकारक निवडणूक पुर्व क्षमतावर्धन कार्यक्रम राबवले गेले पाहिजेत.
 - महिला पंचायत नेत्यांना, पुरुष साथीदारांकडून वाईट वागणूक मिळत आहे. शासनाने लवकरात लवकर महिला प्रतिनिधी सुरक्षा बिल तयार करावे.
 - आपण मोफत, निवडणूक पुर्व समुपदेशन केंद्र सुरु करू शकतो जेथे महिला प्रतिनिधी आपल्या समस्या निर्भयपणे मांडू शकतील.
 - जेथे जेथे महिला सरपंच व आहेत तेथे, संवेदनशील शासकीय अधिकारी नेमले जावेत.
 - धोरण व व्यवहारातील तफावत तपासून, योजनांची अंमलबजावणी न केल्याबाबत, निधी न वापरल्याबाबत राजकीय पक्ष व उमेदवारांना जबाबदार धरावे.
 - महिला उमेदवारांना काही कायद्यांच्या अडचणी आल्यास वकिलांची, मोफत लीगल हेल्पलाईन सुविधा उपलब्ध असावी.
 - दोन बालकांच्या नियमासारखे, अनावश्यक नियम काढून टाकावेत.
 - शासनमध्ये आरक्षण प्रणालीपेक्षा, राजकीय पक्षांमध्ये आरक्षण राबवले गेले पाहिजे. कॅनडा, इंग्लंड, फ्रान्स, स्वीडन आणि नॉर्वे सारख्या देशांनी राजकीय पक्षांत महिलांना आरक्षण दिले आहे मात्र संसदेत महिलांसाठी कोटा नाही. पाकिस्तानने देखील २०१७ मध्ये हा नियम राबवला आणि २०१८ मध्ये सर्वाधिक महिला या संसदेवर निवडून आल्या.
- बोगस मतदानाच्या पद्धतीमुळे व संशयामुळे लोकांना मतदानाचा अधिकार नाकारता येणार नाही. विनोबा भावेंच्या मते आदर्श निवडणुका या लोकशाहीचा गाभा आहेत. निवडणुकांना युद्ध न समजणाऱ्या विरोधकांची लोकशाहीला गरज असते! ज्यामध्ये, जिंकणाऱ्यांना सत्तेचे बक्षीस तर हरणाऱ्यांना सेवेची संधी मिळते!

परित्यक्तांच्या निवाऱ्यासाठी हवी कायदेशीर तरतूद

परित्यक्ता स्त्रिया समाजाच्या
'नाही रे' वर्गातील शेवटचा घटक
असतात. त्यांच्या निवाऱ्याची
जबाबदारी पतीवरच टाकण्याची
तरतूद कायद्यात करणे आवश्यक
आहे. या बाबतचा कायदा
करण्यासाठी सर्व महिला संघटनांनी
एकत्र येऊन सरकारवर दबाव
आणला पाहिजे.

मीना देवल

अन्न, वस्त्र आणि निवारा या माणसाच्या मूलभूत गरजा आहेत. या तीन गरजांपैकी कोणती गरज अदिक महत्त्वाची व कोणती कमी महत्त्वाची आहे, असे ठरविणे कठीण आहेच, पण अयोग्यदेखील आहे. या गरजा भागविण्यासाठी लागणारे कष्ट आणि काळ यामध्ये गरजपरत्वे फरक पडू शकतो. गरजू व्यक्ती, तिची परिस्थिती, उपलब्धता व एकूण भवताल यावर गरज कशी भागेल ते ठरते. व्यक्तीचे समाजातील स्थान, वर्ण, वर्ग यावरदेखील गरजांची पूर्तता अवलंबून असते. 'आहे रे' वर्गातील गटाला गरजेची जाणीवदेखील जाणवत नाही इतकी अनुकूलता त्यांच्याकडे असते. 'नाही रे' गटाची स्थिती मात्र याच्या अगदी उलट असते. परित्यक्ता स्त्री या गटाचा विचार केल्यास हा फरक ठळकपणे लक्षात येईल. या स्त्रिया ही नाही रे वर्गातीलही सर्वात तळाचा घटक असतात. म्हणूनच या गटातील स्त्रियांच्या गरजांचा विचार अधिक सखोलतने करणे गरजेचे आहे. अन्न या गरजेचा विचार केल्यास चटकन आठवणारा शब्द म्हणजे पोटगी. आपली आणि आपल्या मुलांच्या पोटाची खळगी भरण्यासाठी कायदा त्या स्त्रीला मदत करतो. कायद्याने दिलेल्या पोटगीची रक्कम कधीच पुरेशी नसते. मग ही स्त्री कष्टाची, मजुरीची कामे करून अन्नाची गरज भागवते. वस्त्राच्या गरजेचा विचार करण्यास तिला वेळही मिळणे दुरापास्त असते पण फाटक्या वस्त्राला ढिगळे लावून, दुसऱ्यांनी वापरलेली जुनी वस्त्र परत वापरून ही परित्यक्ता वस्त्राची गरज भागवते. निवारा ही मात्र सर्वात कठीण गरज आहे.

निवारा या गरजेच्या दृष्टिकोनातून विचार केला तर 'पोटगी' हा कायद्यातील शब्ददेखील चुकीचा वाटतो. पती पत्नीला नांदवायला तयार नसेल, स्वतःवरील जबाबदारी टाळत असेल तर त्याने पत्नी व मुलांच्या पोटा-पाण्याचा खर्च म्हणून काही रक्कम न्यायालयात भरावी, अशी तरतूद कायद्यात आहे. परित्यक्ता स्त्री व तिची मुले भुकेली राहू नयेत, अशी कल्पना या मागे आहे, पण नुसते पोटपाणी

भागले म्हणजे झाले का? या स्त्री समोर कितीतरी समस्या उभ्या राहतात. नातेवाईक कायमस्वरूपी आधार कसा देणार? प्रत्येकाकडे जागेची टंचाई असतेच. माहेरी वृद्ध आई-वडीलच मुलगा आणि सून यांच्या आधाराने राहत असतात. 'मामाच्या गावाला जाऊ या' असे गाणे गायला गोड वाटते, पण प्रत्यक्षात आश्रित म्हणून मामाच्या घरी राहण्याची वेळ आल्यास मुलांना ते कठीण जाते. मामीचे टोमणे, मामे भावंडांचे लाड त्यांना खुपतात. दुजाभाव जाणवतो. अशा वेळी त्या मुलांची आई काय करणार?

नवऱ्याने टाकले म्हणून कायमची परत आलेली मुलगी कोणत्याच आई-बापांना चालत नाही. ती कायमची परत आली आहे, हे सांगण्याची लाज वाटते. ही गोष्ट लपवून ठेवली जाते. तिच्या धाकट्या भावाचे लग्न असल्यास येणाऱ्या नवरीला परित्यक्ता नणंदेची कल्पना दिली जात नाही, ही गोष्ट तिच्यापासून लपवून ठेवतात. 'जाईल चार दिवसांनी,' असे सांगत राहतात. आपली फसवणूक झाल्याचे त्या नवरीला कळते तेव्हा नणंद आणि भावजयीचे संबंध पूर्ण बिघडतात. घरात आलेल्या नवीन भावजयीचे भावविश्व कोसळते. तिचे वैवाहिक जीवन धोक्यात येते. निवारा ही गरज न भागल्याचे हे सर्व दूरगामी परिणाम आपण लक्षात घ्यायला हवेत.

नवीन कायद्यात करण्यात आलेल्या सुधारणा परित्यक्ता स्त्रीला सासरघरात राहण्याचा अधिकार देत आहेत, पण प्रत्यक्ष व्यवहारात ही गोष्ट किती कठीण व अडचणीची आहे, याची कल्पना कोणी केली आहे का? लग्न मोडले आहे, विवाहबंधन संपले आहे आणि तरीही एका छपराखाली राहायचे हे किती विचित्र आहे. सासरघरात पुरेशी जागा असेल? इतर मंडळी त्या स्त्रीला सहकार्य करतील याची सुतराम तरी शक्यता असेल? या अधिकाराला काहीच अर्थ नाही असेच या परित्यक्तेला अनुभवाअंती वाटत राहणार.

घटस्फोटानंतर मिळणारी एकरकमी पोटगी हीदेखील अशीच धोकादायक भूल घालणारी गोष्ट आहे. आलेल्या पैशांचे काय करायचे, याचा अनुभव अनेक स्त्रियांना नसतोच, काही वेळा म हेरची मंडळी ती रक्कम स्वतःच्या ताब्यात घेतात. एकरकमी पोटगी तिला घर मिळवून देण्याइतपत मोठी कधीच नसते. अन्नाची गरज भागवणेही तिला अवघड होते.

निराधार स्त्रियांना आसरा देणारी अनेक आधारगृहे आहेत. सरकारी आश्रम आहेत, पण त्यांची संख्या अपुरी आहे. शिवाय, येथील नियम, राहणीमान काही महिलांना तुरुंगासारखे वाटू शकते. त्यामुळे स्त्रिया येथे येण्यास नाखूश असतात. अशा असंख्य संकटांचा, समस्यांचा विचार केला तर आगीतून फुफाट्यात पडल्यासारखे तिला वाटेल. या समस्येवर तोडगा काढण्याची नितांत गरज आहे. निवारा ही गरज भागविण्याची संपूर्ण जबाबदारी नवऱ्यानेच स्वीकारायला हवी. यासाठी कडक कायदा बनवायला

हवा. अन्न, वस्त्र आणि निवारा या वेगवेगळ्या पण मूलभूत गरजा आहेत, हे न्यायसंस्थेने लक्षात घ्यायला हवे. पत्नी आणि मुलांच्या निवाऱ्याची व्यवस्था होत नाही, तोपर्यंत तोवर पतीने सासरघरात पाऊल ठेवता कामा नये, अशी तरतूद कायद्यात हवी. पती-पत्नीचे मतभेद पराकोटीला गेले की नवरा पत्नीला घराबाहेर काढतो किंवा अन्याय, अत्याचाराला कंटाळून वा घाबरून ती घर सोडते. विभक्त झालेल्या जोडप्यांपैकी पत्नीने राहत्या घरात अधिकारपूर्ण राहावे आणि पतीने घराबाहेर पडावे, अशा प्रकारची तरतूद कायद्यात हवी. बेजबाबदार पुरुषांना ही शिक्षा मिळायलाच हवी. नवीन कायद्यात यासाठी स्वतंत्र कलम असावे. या तरतुदीची मदत घेण्यासाठी स्त्रीला स्वतंत्र अर्ज वगैरे करावा न लागताच नवऱ्याचा सासरघरात राहण्याचा अधिकार काढला जावा. पर्यायी व्यवस्था होईपर्यंत पतीला पत्नी राहात असलेल्या घरात प्रवेश करण्यास बंदी असावी. त्याने जबरदस्ती प्रवेश केल्यास तो गुन्हा मानला जावा.

असा कायदा करायचा तर त्याचा सांगोपांग विचार करून त्याची मागणी शासनाकडे केली जावी. या मागणीसाठी सर्व स्त्री संघटनांनी एकत्र येऊन दबावगट तयार करावा. परित्यक्तांची संख्या दिवसेंदिवस वाढतेच आहे. निवारा मिळाला तर समाजातील एक मोठा गट सुखी होईल. निवारा मिळवून देणे कायद्याने अनिवार्य ठरविल्यास पुरुषही कदाचित थोडे जबाबदारीने वागतील. विवाह टिकवून ठेवण्याचा प्रयत्न करतील.

आपण सर्वांनी, सर्व स्त्री संघटनांनी एकमेकींना साद घालून या साध्या सरळ सोप्या मागणीचा पाठपुरावा करून मागणीला यश मिळवून द्यावे.

आत्महत्याग्रस्त शेतकऱ्यांच्या विधवांसाठी विशेष धोरण आखा

राज्य महिला आयोगाची राज्य सरकारला शिफारस

साद प्रतिनिधी

मुंबई : महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाने स्वयंसेवी संस्थांच्या सहकाऱ्यांने विदर्भ आणि मराठवाडा येथे आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटुंबातील महिलांची सुरक्षितता या विषयी चर्चासत्र आयोजित केले होते. आयोगाच्या अध्यक्षा विजया रहाटकर यांनी प्रत्येक महिलेशी संवाद साधून त्यांच्या अडचणी समजून घेतल्या. चर्चासत्रा दरम्यान करण्यात आलेल्या अभ्यासातून तसेच महिलांशी साधलेल्या संवादातून समोर आलेल्या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी राज्य महिला आयोग आयोगाने आपल्या शिफारशी राज्याचे मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांना सादर केल्या आहेत. या महिलांसाठी विशेष धोरण आखावे, त्यांना देण्यात येणारी आर्थिक मदत वाढवावी तसेच घरकुल योजनांमध्ये शेतकरी कुटुंबातील महिलांना प्राधान्य क्रम द्यावा अशी शिफारस करण्यात आली आहे.

विदर्भात नागपूर येथे दि.२२ व २३ फेब्रुवारी २०१८ रोजी व मराठवाड्यात औरंगाबाद येथे दि.२६ व २७ मार्च २०१८ रोजी आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटुंबातील महिलांची सुरक्षितता

या विषयावरील दोन दिवसीय चर्चासत्र आयोजित करण्यात आले होते. महिलांनी स्वतः येणाऱ्या अडचणी मांडल्या, त्याबाबत चर्चा केली. शेतीचा सातबारा स्वतःच्या नावावर नसल्याने उभद्रवभणाऱ्या अडचणी, संपत्तीत वाटा मिळविताना कुटुंबातील अन्य नातेवाईकांकडून होणारा विरोध, कर्ज परतफेडीचे संकट हे प्रामुख्याने या महिलांसमोरचे प्रश्न आहेत.

या उपाययोजनांनी आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटुंबातील विधवा महिलांच्या समस्यांचे निराकरण होवून या महिलांना खऱ्या अर्थाने न्याय मिळवून देता येणे शक्य आहे, असा विश्वास राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्षा विजया रहाटकर यांनी व्यक्त केला आहे. महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग अधिनियम अंतर्गत कलम १० (सी) (एच) (आय) अन्वये आयोगास स्त्रियांच्या विविध प्रश्नांबाबत अभ्यास करणे तसेच त्यांचे निराकरण करणेसाठी वेळोवेळी शासनाला शिफारस करण्याचे अधिकार आहेत. याआधी पाळणाघरांच्या नियमावलीबाबत तसेच महिला कैद्यांच्या सुरक्षिततेबाबत आयोगाने शासनास आपल्या शिफारसी सादर केल्या आहेत.

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोगाच्या अध्यक्षा विजया रहाटकर यांनी राज्य सरकारला केलेल्या शिफारशी

- आत्महत्याग्रस्त शेतकऱ्यांचा विधवांना येणाऱ्या अडचणी लक्षात घेवून त्यांच्यासाठी विशेष धोरणांची आखणी व अंमल बजावणी केली जावी. तसेच शासनाकडून देण्यात येणाऱ्या मदतीच्या निकषाचे पुनरावलोकन करून त्यात आवश्यक बदल केले जावे.
- मालकीची शेतजमीन नसणारे, दुसऱ्याच्या शेतात मजुरी करणारे शेतकरी (Tenant Farmers) यांना सरकारी योजनांचा लाभ मिळत नाही, त्यामुळे निकषात बदल करून त्यांना मदत मिळेल, या दृष्टीने अंमलबजावणी करणे.
- शेतजमीन नावावर होत नसल्याने विधवा महिलांना प्रधानमंत्री आवास योजनेत घर मिळणे अवघड होत असल्याने, अशा महिलांच्या शेतजमीन त्वरित नावावर करून देणे.
- शासनाकडून सद्यः स्थितीत विधवा महिलांना रु. १ लाख मदत देण्यात येते. इतर राज्यांचा तुलनात्मक अभ्यास करून सदर आर्थिक मदत वाढविली पाहिजे. ती शक्यतो रु.दोन लाखापर्यंत असावी. सरकारने याचा निश्चित विचार करावा.
- आरोग्याच्या सोयी उपलब्ध व्हाव्यात यासाठी 'हेल्थ कार्ड' द्यावे
- घरकुल योजनांमध्ये आत्महत्याग्रस्त शेतकरी कुटुंबातील विधवांना प्राधान्य क्रम द्यावा
- आत्महत्याग्रस्त जिल्ह्यात 'मनरेगा' योजना प्राधान्याने राबवावी.
- अन्न सुरक्षा योजनेचा लाभ प्राधान्याने मिळावा

बलात्कार पीडितांची ओळख जाहीर करणे चुकीचे

सर्वोच्च न्यायालयाचे माध्यमांना आदेश

नवी दिल्ली : सर्वोच्च न्यायालयाने बलात्कार पीडितांसंदर्भात महत्वपूर्ण आदेश काढला आहे. बलात्कार पीडितांच्या पुनर्वसनाची व्यवस्था करावी तसेच प्रत्येक जिल्ह्यात त्यांच्यासाठी वन स्टॉप सेंटर बनवावे अशी सूचना केंद्र आणि राज्य सरकारला दिली आहे. देशातील महिलांवरील वाढते अत्याचार आणि बलात्काराच्या घटना यावर न्यायालयाने केंद्र आणि राज्य सरकारला फटकारले आहे.

देशात मोठ्या प्रमाणात बलात्कार होतात. अनेक गुन्हेगारांना शिक्षा होतात. पण बलात्कार पीडितांना मात्र समाज स्वीकारत नाही. त्यांची प्रचंड गैरसोय होते. त्यांना भरपूर अपमानाला सामोरे जावे

लागते. यासंदर्भात एक याचिका सर्वोच्च न्यायालयता दाखल करण्यात आली होती. बलात्कार पीडितांची कोणतीही व्यवस्था देशात केली जात नाही. त्यांच्या सर्व समस्यांसाठी आणि सोयींसाठी प्रत्येक जिल्ह्यात एक वन स्टॉप सेंटर उभारण्याची गरज आहे. बलात्कार पीडितांचे पुनर्वसन करण्यासाठी सरकारने पाऊले उचलायला हवीत. असे मत सर्वोच्च न्यायालयाने व्यक्त केले आहे.

कोणत्याही परिस्थितीत बलात्कार पीडितांचे नाव, गाव, फोटो, ओळखपत्र सार्वजनिक करणे चुकीचे आहे हे सर्वोच्च न्यायालयाने स्पष्ट केले आहे. असे पुन्हा होणार याची खबरदारी घ्या, असा सल्ला सर्वोच्च न्यायालयाने सरकारला दिला आहे.

तोंडओळख कायद्याची

कौटुंबिक हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण कायदा, २००५

हा कायदा हिंसाचारापासून महिलांचे संरक्षण करतो. तसेच पुरुषांच्या विरोधात नसून मानवतावाद, कायदा, नैतिकता आणि न्याय यांच्याशी विसंगत वर्तन करणाऱ्या व्यक्तींविरोधात आहे. या कायद्याचे स्वरूप धर्मनिरपेक्ष आहे.

कौटुंबिक हिंसाचार म्हणजे काय?

शारीरिक छळ	मारणे, चावणे, लाथाडणे, टोसे मारणे, ढकलणे, शारीरिक अत्याचार इत्यादी.
शाब्दिक किंवा भावनिक छळ	अपमानास्पद उपहासात्मक बोलणे, नावे ठेवणे, नोकरीस प्रतिबंध इत्यादी.
आर्थिक छळ	घरगुती गरजांसाठी पैसे, भाडे, हातखर्च इत्यादी न देणे, पगार, उत्पन्न जबरदस्तीने घेणे इत्यादी.
लैंगिक छळ	जबरदस्तीने संभोग करणे, अश्लील चित्रफीत दाखवणे, बाल लैंगिक शोषण करणे इत्यादी.

कौटुंबिक हिंसाचार कायद्यांतर्गत स्त्रियांना मिळणारे आदेश

कलम १४	अन्वये संयुक्त समुपदेशन/समझोते या कायद्याच्या अंतर्गत उपलब्ध आहेत.
कलम १८	अन्वये संरक्षण आदेश कोणत्याही प्रकारची घरगुती हिंसा न करणे कामाच्या ठिकाणी प्रवेश न करणे, संपत्ती न विकणे.
कलम १९	अन्वये निवासाचा आदेश स्त्रियांना घराबाहेर काढणे किंवा त्यांना घरात राहण्यास अडथळा आणणे.
कलम २०	अन्वये पोटागीचा आर्थिक आदेश राहणीमानाच्या दृष्टीने पुरेशी उचित, योग्य व वाजवी आर्थिक लाभाची रक्कम.
कलम २१	मुलांच्या ताब्याचा आदेश.
कलम २२	अन्वये नुकसान भरपाई आदेश. व्यथित व्यक्तीला झालेली ईजा, मानसिक छळ व भावनिक क्लेश यासाठी नुकसान भरपाई.

ऋतुजाला करायचेय भारताचे प्रतिनिधित्व

भारतीय फुटबॉल क्षेत्रात नवनवीन खेळाडू येत आहेत आणि आपली गुणवत्ताही सिद्ध करीत आहेत. त्याच खेळाडूंमध्ये सध्या पुण्याच्या ऋतुजा गुणवंत हिचे नाव सर्वांच्या नजरेत भरत आहे. या खेळाडूकडे इंडिया मटेरियल म्हणून पाहिले जात आहे. ऋतुजा गुणवंत ही खरोखरच नावाप्रमाणे गुणवंत फुटबॉलपटू आहे. तिच्या कारकीर्दीवर जर नजर टाकली तर तिचे देशाचे प्रतिनिधित्व करण्याचे स्वप्न निश्चितच पूर्ण होईल याची खात्री पटते.

अमित मधुकर डोंगरे
amitdongre10@gmail.com

भारतीय फुटबॉल क्षेत्रात नवनवीन खेळाडू येत आहेत आणि आपली गुणवत्ताही सिद्ध करीत आहेत. त्याच खेळाडूंमध्ये सध्या पुण्याच्या ऋतुजा गुणवंत हिचे नाव सर्वांच्या नजरेत भरत आहे. या खेळाडूकडे इंडिया मटेरियल म्हणून पाहिले जात आहे. ऋतुजा गुणवंत ही खरोखरच नावाप्रमाणे गुणवंत फुटबॉलपटू आहे. तिच्या कारकीर्दीवर जर नजर टाकली तर तिचे देशाचे प्रतिनिधित्व करण्याचे स्वप्न निश्चितच पूर्ण होईल याची खात्री पटते.

चौथ्या वर्षीपासून विद्यानिकेतन टाटा मोटर्स शालेतून तिने फुटबॉल खेळायला सुरुवात केली. त्यावेळी शैलेंद्र पोतनीस हे तिचे प्रशिक्षक होते. त्याच वयोगटात ऋतुजाची कामगिरी पाहून ही मुलगी एक दिवस देशाचे निश्चितच प्रतिनिधित्व करेल, असा विश्वास तिच्या प्रशिक्षकांनी व्यक्त केला होता. ऋतुजाचे मार्गक्रमण त्याच दिशेने सुरू आहे. अखिल भारतीय फुटबॉल महासंघाची ती नोंदणीकृत खेळाडू असून, जिल्हा परिषद, शालेय, महाविद्यालयीन, विद्यापीठस्तरीय, राज्यस्तरीय आणि वरिष्ठ राष्ट्रीय इतक्या गटांमध्ये ती आपली गुणवत्ता सिद्ध करीत आहे. संगम क्लबकडून ती पुण्यातील स्थानिक स्पर्धेत खेळते तर सेतू फुटबॉल क्लबकडून ती वरिष्ठ स्पर्धा खेळते. गेली दोन वर्षे तिला सर्वोत्तम

// स्वीगॉस्त्रियुव्या सत्ता //

खेळाडूचा पुरस्कार देखील मिळाला आहे. तिच्या वाटचालीत पुणे जिल्हा फुटबॉल संघटना आणि मुंबई फुटबॉल जिल्हा संघटना या दोन्हींचा खूप मोठा वाटा आहे. अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीत तिने हे यश मिळवले आहे.

गतवर्षी भारतीय संघाच्या सराव शिबिरात तिची निवड झाली होती. मात्र भारतीय संघात खेळण्याचे तिचे स्वप्न हे स्वप्नच राहिले. इंडियन वुमन्स लीग स्पर्धा ही सातत्याने खेळत असल्यामुळे यंदादेखील तिला भारतीय संघाच्या सराव शिबिरासाठी निवडले जाईल, याची खात्री आहे. यंदाच्या मोसमात तिने विविध स्पर्धांमध्ये मिळून सात ते आठ पुरस्कार मिळवले आहेत. वरिष्ठ राष्ट्रीय स्पर्धेत त एक मिडफिल्डर म्हणून ती आपला दबदबा राखून आहे. भारतात आता कुठे फुटबॉलला बरे दिवस आले आहेत त्यामुळे खेळाडूंना आर्थिक पाठबळ देखील मिळते.

चौथ्या वर्षी खेळायला सुरुवात केल्यानंतर ऋतुजाने आठवी, नववी आणि दहावी या तिन्ही वर्षी जिल्हा परिषदेच्या स्पर्धेत आपली चुणूक दाखवली. खूप लहान वयातच २०१६, २०१७ आणि २०१८ या तिन्ही वर्षी तिने महाराष्ट्राच्या वरिष्ठ महिला संघाचे प्रतिनिधित्व केले. यंदाच्या वर्षी गोव्यामध्ये झालेल्या फुट सॉल स्पर्धेत त विजेतेपद मिळवले. या विजेतेपदात तिचा महत्त्वाचा वाटा होता. महाविद्यालयीन स्पर्धा खेळत असताना तिने पश्चिम विभागीय, आंतर विद्यापीठ, अखिल भारतीय आंतर विद्यापीठ या स्पर्धांमध्ये देखील एफएसआय या आपल्या क्लबकडून सहभागी होताना आपल्या कामगिरीच्या जोरावर क्लबला विजेतेपद मिळवून दिले.

पुणे वॉरियर्स अकादमीची ती खेळाडू आणि प्रशिक्षक अशी दुहेरी भूमिका उत्तम प्रकारे वटवत आहे. राहुल कड, हेमंत झेंडे आणि कल्पना दास या प्रशिक्षकांकडून ऋतुजाला मोठ्या स्तरावरील स्पर्धांसाठी बहुमोल मार्गदर्शन मिळते. सध्या ती मुंबईत इंडियन वुमन्स लीग स्पर्धेत खेळत असून यातूनच भारतीय संघासाठी सराव शिबिराकरता खेळाडू निवडले जातात. या शिबिरातून होणाऱ्या पात्रता आणि मुख्य फेरीच्या सामन्यातील कामगिरी पाहून खेळाडूंची भारतीय संघासाठी निवड केली जाते. यंदाच्या वर्षी तिची कामगिरी अविस्मरणीय आहे त्यामुळे तिने यंदा मिळवलेले पुरस्कार तिला भारतीय संघाची कवाडे खुली करून देतील.

एकीकडे फुटबॉलमधील कारकीर्द आणि दुसरीकडे महाविद्यालयीन शिक्षण या दोन्हींत ती अग्रेसर आहे. नुकतीच तिने वाणिज्य शाखेची पदवी मिळवली आहे. पिंगरी-चिंचवड येथे राहत असल्यामुळे फुटबॉलचे बाळकडू तिला खूप लहान वयातच मिळाले.

पुणे शहरात गेल्या पाच-सात वर्षांत फुटबॉलचा प्रसार वेगाने होत आहे, मात्र पिंगरी-चिंचवड येथे मात्र शालेय स्तरापासूनच फुटबॉल संस्कृती जोपासली जात आहे.

ऋतुजा आता भारतीय महिला संघाच्या सराव शिबिराकडे डोळे लावून बसली असून, इंडियन वुमन्स लीगमधील प्रत्येक सामन्यात ती सरस कामगिरीसाठी प्रयत्नशील असते. तिची हिच मेहनत देशाचे प्रतिनिधित्व करण्याचे तिचे स्वप्न प्रत्यक्षात उतरवेल.

// स्त्रीशक्तिरतुल्या सदा //

महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग, मुंबई

गृहनिर्माण भवन म्हाडा बिल्डिंग,
कलानगर, वांद्रे (पू.), मुंबई ४०००५१
दूरध्वनी : ०२२ - २६५९०८७८

✉ mscwmahilaayog@gmail.com
🌐 www.mscw.org.in
📘 Maharashtra Rajya Mahila Ayog (@mahascw)
🐦 Maharashtra women commission (@mscw_bandra)
📱 Tejaswini App

✉ chairperson.mscw@gmail.com
🌐 www.vijayarahatkar.co.in
📘 @vijaya.rahatkar
🐦 @VijayaRahatkar
📱 vijayarahatkar.wordpress.com

प्रति / TO

If undelivered, pls return to,
महाराष्ट्र राज्य महिला आयोग,
मुंबई,
गृहनिर्माण भवन म्हाडा
बिल्डिंग, कलानगर,
वांद्रे (पू.),
मुंबई ४०००५१

